

TÍTOL:

**“LA DIFUSIÓ I CIRCULACIÓ DE LA
LECTO-ESCRITURA A L’EUROPA
MEDITERRÀNIA MEDIEVAL”**

Tutor/a: Mª Elisa Varela-Rodríguez

Alumne/a: Aida Tirado Tresserras

Grau en Història

Facultat de Lletres

Universitat de Girona

Curs 2019-2020

ÍNDIX

1	Introducció.....	3
2	Què entenc per cultura escrita?.....	4
3	La lectura, la escriptura i la llengua.....	6
4	On s'aprèn a llegir i escriure: els espais i llocs de la lecto-escriptura.	19
5	La necessitat d'escriure	24
6	Usos de l'escriptura a l'època medieval	28
6.1	Ús pràctic professional: el notari.....	28
6.2	Ús social de l'escriptura per la gent comuna	29
6.3	La relació de les instàncies de poder en la elaboració d'escriptura	33
6.4	La materialització de l'escriptura. Els suports de l'escriptura.....	36
7	L'escriptura com a expressió cultural.....	39
7.1	El llibre. Algunes tipologies	39
7.1.1	El llibre d'autor	39
7.1.2	Llibres compilats: el llibre miscel·lani i florilegis.....	42
7.1.3	El llibre de luxe.....	47
8	Escoles historiogràfiques.....	52
9	Conclusions.....	53
10	Bibliografia	55

1 Introducció

L'estat de la qüestió que es presenta en les següents pàgines intenta respondre a tot un seguit d'interrogants que giren al voltant de la cultura escrita. Concretament, tractem, aspectes de la cultura escrita dins del període medieval. Tot i això, per a realitzar aquest treball també s'ha acotat una àrea geogràfica concreta: la conca de la Mediterrània. Aquestes característiques són les que delimiten i emmarquen la cultura escrita que serà tractada.

Així doncs, en parlar de cultura escrita sorgeixen un ampli ventall de qüestions que és important respondre. La primera pregunta que cal formular és: la concepció actual de cultura escrita és la mateixa que hi que anaven lligades en època medieval? escriure i llegir són dues tècniques intel·lectuals durant el període medieval? Aquestes i d'altres preguntes han de ser els punts de partida, ja que, la seva resposta ajuda a donar una correcta interpretació del fenomen cultural que és la lecto-escritura.

D'altres preguntes que sorgeixen en pensar en lecto-escritura o cultura escrita són: amb quina llengua s'escribia? La resposta a aquesta pregunta aportarà informació, a la mateixa vegada, de la població 'consumidora' dels productes escrits. Depenent de la llengua que s'usés en la redacció (de qualsevol mena d'expressió escrita) podria ser també indicador de la persona que llegeix allò escrit o els grups de persones per les quals s'ha escrit el missatge.

Altrament, també m'agradaria poder conèixer quins eren els llocs on s'escribia i on s'aprenia a llegir i a escriure. Arribar a conèixer quin era el mètode d'ensenyança per les tasques bàsiques intel·lectuals. Resoldre interrogants com: qui escribia? Què s'escriu? Amb quina/es finalitat/s'escribia? Quines són les tècniques d'escriptura? Sobre quins suports físics s'escribia? Quins eren els materials emprats per a lecto-escritura?

Totes aquestes preguntes es plantegen per a poder arribar a conèixer o aproximar-se al coneixement de quin és el procés intel·lectual que es segueix en aquesta època. En època medieval, tot i que no és el moment de màxima plenitud del llibre (esta present però té un pes més significatiu en època moderna i, sobretot, després de la invenció i propagació de la impremta), sí que és un moment d'impàs. És el període idoni per a poder veure com la població 'consumidora' de cultura ha de readaptar, progressivament, la seva ment. La ment serà alliberada de la memorització –que és el procés intel·lectual fonamental de transmissió oral de la cultura – ara tenim sempre la possibilitat de tornar als textos per recordar allò escrit. Aquest espai alliberat de la ment ara és utilitzat per a entendre i

tornar, sempre que vulguem a allò que es llegeix i que ara es recollit per escrit. S'abandona el vell procés intel·lectual de memoritzar per a incorporar els coneixements. Tot i que és un aprenentatge, en part, nou, -ja que la transmissió oral de certs continguts cultural es mantindrà fins molts segles posteriors. Aquest espai alliberat de la ment es podrà utilitzar per a fer una anàlisi dels amb més profunditat i així obrir el ventall més crític de la cultura a través del debat. Aquests canvis i el pes i més gran i la extensió de la lecto-escritura (que afecten al llatí i posteriorment a les llengües maternes) també acabarà produint un progrés cultural.

En conseqüència, aquest estat de la qüestió sobre la difusió i circulació de la lecto-escritura intenta donar resposta a les preguntes plantejades anteriorment. Espero poder contestar a totes les qüestions formulades i arribar a resoldre les inquietuds que em desperta aquest tema.

2 Què entenc per cultura escrita?

LLEGIR és:

“Distingir en un escrit (els sons figurats per les lletres). Per ensenyar a llegir, hom ha emprat tradicionalment el mètode consistent a fer aprendre progressivament els noms de les lletres i, a partir d'ells, a passar a la lectura de síl·labes i frases. Als XVI, Ickelsamer¹ ideà el mètode fònic, ressuscitat al s. XIX per Krugg, consistent en ensenyar, aïlladament, el so de les lletres i, a partir d'aquí, el de les síl·labes, les paraules i les frases. El mètode fònic ha estat perfeccionat per aportacions de nous elements i autors (mètode fonomímic de Grosselin², sons onomatopeics de Lange, etc). Jean Joseph Jacotot (1770-1840)³, precursor de l'ensenyament global, fou el primer a utilitzar el mètode analític, consistent a començar per les parts més complexes (paraula o frase) i analitzar-ne després els elements.” (GEC,1994).

Però també és; “Adquirir coneixença del contingut (d'un escrit) per la lectura.” (GEC, 1994)

Llegir és:

¹ Valentin Ickelsamer (c.1500- c.1547), gramàtic alemany. (Rodríguez Gijón, 2013).

² Agustín Grosselin (s. d.), autor francès que publica *Vocabulario estenográfico* (1822). La publicació proposa una nova manera de llegir per tal d'aconseguir llegir a la mateixa velocitat que es parla. (<http://www.geocities.ws/taquigra/francia.htm>).

³ Jean Joseph Jacotot (1770-1840), pedagog francès i innovador d'un mètode universal d'educació. (Enciclop.Britannica, 2020).

1. tr. Pasar la vista por lo escrito o impreso comprendiendo la significación de los caracteres empleados. 2. tr. Comprender el sentido de cualquier tipo de representación gráfica. (...) 3. tr. Entender o interpretar un texto de determinado modo. (Dic. RAE, 2019).

ESCRIURE és: “Representar (sons o expressions) per mitjà de signes convencionals dibuixats.” (GEC,1994), o bé, “Comunicar (alguna cosa) a algú per mitjà de lletres.” (GEC,1994)

La *Real Academia Española* defineix escriure com: “**1. tr. Representar las palabras o las ideas con letras u otros signos trazados en papel u otra superficie. U. t. c. intr. (...) 3. tr. Comunicar a alguien por escrito algo. U. t. c. intr.**” (Dic. RAE, 2019).

Perquè llegir i escriure són dos tasques intel·lectuals que són el fonament del que anomenem cultura escrita.

Tot aquest seguit de definicions presentades, en la seva justa mesura, van relacionades entre elles i concorden. Tot i això, són la mostra de la concepció que es té en els nostres dies dels conceptes: escriure i llegir. El lligam que hi ha entre les dues tècniques (com es veu en les definicions anteriors) és molt estreta, l’una és el sentit de ser de l’altre. Llegir i escriure són dues tasques que, actualment, s’ensenyen alhora. Tot i això, al llarg dels apartats exposats a continuació, es podrà percebre com, la lecto-escriptura no sempre han estat unes tasques intel·lectuals adquirides conjuntament.

Sigui com sigui, el fet és que, en el passat i en el present, la lecto-escriptura sempre ha estat vinculada a l’oralitat. Així doncs, totes les societats parteixen de la base oral, totes tenen el do de la parla per a comunicar-se entre els seus coetanis. Tot i això, amb l’aparició del l’escritura, les societats deixen d’avançar d’una manera lineal. Depèn de l’ús i de la freqüència que es fa de l’escritura afecta a la seva forma de comunicar-se, perquè es desenvolupen diferents habilitats. Ja que el record en l’oralitat es manté a través de tècniques **mnemotècniques** (tècniques de memorització): al llarg de la història les societats adquireixen una part de les experiències i dels aprenentatges necessaris per mitjà de l’oralitat. Aquesta forma d’aprendre crea actituds i formes de pensar concretes i fa que l’experiència pròpia s’ordini de manera intel·lectual. Mentre que les societats que acaben practicant l’escritura o la lectura estan més lligades a la transmissió de coneixements per mitjà d’aquestes tècniques, i poden alliberar la ment (en certa manera) de les tècniques de memorització. Això permet que les societats tinguin un pensament més abstracte i original. (Varela-Rodríguez,2006).

A inicis de l'edat mitjana, l'escriptura era la fórmula d'aprenentatge (de les esferes més poderoses) que anava prenent, lentament, més força. Un bon volum de textos escrits deixen entreveure restes del passat oral. Un bon exemple és l'ús d'epítets (o repeticions) que són pràctics a l'hora de memoritzar però innecessaris per a la cultura escrita. És a dir, queden restes de fórmules mnemotècniques a les formes d'expressió escrita. (Varela-Rodríguez, 2006).

3 La lectura, la escriptura i la llengua

Conforme entrem en l'època medieval es van produir canvis en les formes de llegir tradicionals provinents de la cultura grecoromana. Aquests canvis o mutacions no influeixen de la mateixa manera a tots el territoris que, anteriorment, havien tingut una forta influència de la antiguitat clàssica. L'evolució que pateix l'Imperi varia segons la zona geogràfica i les influències que pogué rebre després de la ruptura: l'Imperi d'orient —amb gran influència de la cultura grega i d'altres cultures orientals— i el d'occident llatí. Mentre que l'orient grec continua usant, de manera més estricta, les antigues formes d'escriptura a l'occident llatí, apareixen noves formes de comprendre l'escriptura; el temps d'*otium* (oci), dedicat a la lectura, ja no es feia en espais públics, jardins, porxos, etcètera. En època prefeudal i, després en la pròpiament feudal, moltes de les pràctiques de lectura canvien d'escenari i es duen a terme en espais tancats (entre els murs de les esglésies, a les cel·les, als claustres, a les escoles religioses catedralícies o monàstiques i les naixents corts senyorials). Per tant, no és d'estranyar que les formes de lectura i els seus nous escenaris (molts d'ells impliquen viure en una comunitat) acabin desembocant en una transformació dels models d'aprenentatge de la lectura, l'escriptura i d'altres disciplines. Tanmateix, també varia la temàtica de la lectura, aquesta tindrà com a objecte lectures de textos sagrats, de textos devocionals i de textos espirituals molt variats. Malauradament, alguns ja no han arribat a nosaltres —com la gran varietat d'Evangelis que circulaven sobretot en els primers temps de pas de la antiguitat tardana a l'edat mitjana—, però, d'altres lectures sí. Es conserven evidències de varietat de textos poètics, textos filosòfics, retòrics, gramaticals, històries, annals, narracions variades..., etc., (Cavallo, Chartier, 2004).

Per a estudiar les relacions més bàsiques que uneixen escriptura i societat és necessari valorar dos conceptes. Per una banda, està el mer fet d'escriure, és a dir, la capacitat de poder/saber plasmar en el paper els diferents signes de l'abecedari. Tot i això, conèixer la tècnica de l'escriptura no implica la coneixença de la lectura, ja que els missatges expressats passivament poden arribar a molts usuaris: aquells que 'consumiran' allò escrit

o tots aquells que han arribat a poder veure el conjunt de lletres però no a conèixer la tècnica per a desxifrar-les (Petrucci, 1999).

Tanmateix, allò escrit pren un significat i/o un valor diferent quan topa amb la societat que l'ha produït i amb el seu context cultural. Les produccions escrites per a cada context socio-cultural poden tenir un pes molt diferent a conseqüència del prestigi i de l'esglaió social que ocupin els escrivans (com a persones productores de textos). Per a poder entrar a profunditzar en aquest estudi el punt de partida ha de ser l'anàlisi dels testimonis que ens han arribat, és a dir, qualsevol classe d'escriptura que ha arribat fins als nostres dies (Petrucci, 1999).

El fet d'estudiar i comprendre els mètodes d'ensenyança per a poder conèixer les formes d'arribar a assolir l'habilitat de l'escriptura és un punt que també comparteixen altres autors. En els treballs de Francisco M. Gimeno Blay (1995), es mostren les primeres ensenyances que es dona als nens i com aquests aprenen a escriure. Es parteix de la base que a partir de l'aprenentatge de l'escriptura, l'alfabetització sorgeix de manera més arrelada i intensa. L'autor forma tota una llista d'ítems que són necessaris conèixer per a poder captar l'essència del tema ja exposat;

- I. *los mecanismos empleados en el aprendizaje y en la enseñanza;*
- II. *los contenidos y su gradación en el proceso seguido;*
- III. *los lugares destinados a la práctica y ejercitación diaria;*
- IV. *las personas implicadas, maestro y discípulos. Necesariamente todo lo relacionado con el personal activo en el aprendizaje variará de una cosa a otra en relación con los ambientes sociales de pertenencia de los educandos.*
- V. *la duración temporal necesaria para conseguir un buen dominio y ejecución de las formas gráficas; y*
- VI. *la edad de acceso que constituye una variable dependiente de los contextos sociales de pertenencia de los educandos y que resulta difícil de calcular porque varía en cada caso* (Gimeno Blay, 1995, pàg.125)⁴.

⁴El llibre *Escribir y leer en Occidente* és un recull de totes les ponències que van sorgir del seminari fet per la Universitat Internacional Menéndez Pelayo l'any 1993 a València. Dins d'aquest recull apareix la ponència de Francisco M. Gimeno Blay, el qual exposa les aportacions teòriques de la seva investigació sobre l'ensenyança i l'aprenentatge de l'escriptura (dins la ona de la Península Ibèrica).

Un cop exposada aquesta complexitat del tema, Petrucci (1999) recalca que per a estudiar la societat (des d'una visió lecto-escriptora) és important no caure en generalitzacions ni atribuir etiquetes als diferents estatus socials o èpoques. Aquestes generalitzacions són perilloses, no respecten la veracitat latent de la societat i acaben divulgant una imatge errònia i desorientada. Sobretot és important no fixar polaritats o marcar extrems; no tot és blanc o negra sinó que hi ha matisos. Aquests matisos no són una característica puntual sinó a partir dels quals s'ha d'acabar de formar la norma. Petrucci promou l'abandonament d'etiquetes perquè aquestes fixen "*polaridades contrapuestas como libro popular-libro culto, escrituras populares-escrituras de doctos...*",(Petrucci,1999,pàg.35).

Per a poder profunditzar en aquest estudi, el punt de partida ha de ser l'anàlisi dels testimonis que ens han arribat, és a dir, qualsevol mena d'escriptura que es conservi en l'actualitat. Testimonis bàsics poden ser els materials escolars (tauletes de cera) —són molt útils ja que en elles s'observa el procés d'aprenentatge de l'escriptura, mostra el camí del com— per a conèixer el gruix de població semi-alfabetitzats. Permet individualitzar el procés d'aprenentatge de l'escriptura per a èpoques i cultures. Són mostres simples d'escriptura, però exemplars, són exemples d'escriptura que s'anomenen "*elementales de base*" (Petrucci,1999,pàg.27).

Les escriptures subalternes també solen anar acompanyades de particularitats lingüístiques; allò escrit representa la llengua que es parla. Així doncs, el vocabulari emprat en la redacció sempre mantindrà una estreta relació amb l'oralitat del productor del text. Tots aquells textos escrits estan produïts per algú que sap escriure, per tant algú que no es analfabet però dins d'aquesta generalització hi ha matisos, ja que, tot i estar parlant una mateixa llengua, poden estar usant diferents dialectes⁵. Aquest fet mostra la falta d'una normativa general i extensa entre els coetanis encarregats de les produccions escrites (Petrucci,1999).

L'alliberació del procés d'etiquetar i de les generalitzacions, segons A.Petrucci poden arribar a culminar en conèixer en profunditat l'ús de l'escriptura i les seves verdaderes utilitats, segons qui sigui el productor del text. És a través d'aquesta tasca com s'arriba a capçar tota la realitat i, en aquest moment si que es pot arribar a fer generalitzacions. Arribats a aquest punt, la generalització pot ser acceptada, ja que s'han acollit totes les modalitats d'escriptura dins d'un mateix marc socio-cultural. Tots els alfabetitzats

⁵ Aquesta problemàtica, durant l'època medieval, ha de ser resolta dues vegades. Primerament amb el llatí i les seves formes d'escriptura (separació de les paraules, correcta escriptura gramatical, etcètera). En segon lloc, amb les llengües maternes o romàniques (aquestes suposen més complexitat, ja que són relativament noves i no tenen cap norma gramatical establerta i el seu model de referència és la llengua del passat).

—independentment del seu nivell— estan representats i no només aquells que han aconseguit encabir-se dins de la cultura hegemònica de les elits (Petrucci, 1999).

A continuació, per a reafirmar el que hem dit anteriorment, posem un exemple, referent a l'època medieval; el cas de la família Corsini⁶, autòctona de Florència. En l'evolució de la dita família s'aprecia com hi ha una degradació gràfico-cultural que s'inicia al segle XIV i culmina al segle XVI. La pauperització i la cada cop més important degradació de l'escriptura i el nivell lingüístic d'aquesta família demostren com els seus membres pateixen una degradació en la tècnica escripturaria i salten a la vista l'augment de la dificultat que suposa per a ells (Petrucci, 1999).

Arribats a aquest punt, cal remarcar que en època medieval, a diferència d'ara, el món de l'aprenentatge de la lectura i de l'escriptura anaven quasi sempre separats. L'escriptura no té com a finalitat exclusiva el ser llegida sinó que tenia raó de ser en si mateixa com eina i ocupació, és a dir, es considera com una capacitat, com una habilitat i en té valor suficient el poder dur a terme la pràctica de l'escriptura (Petrucci, 1999).

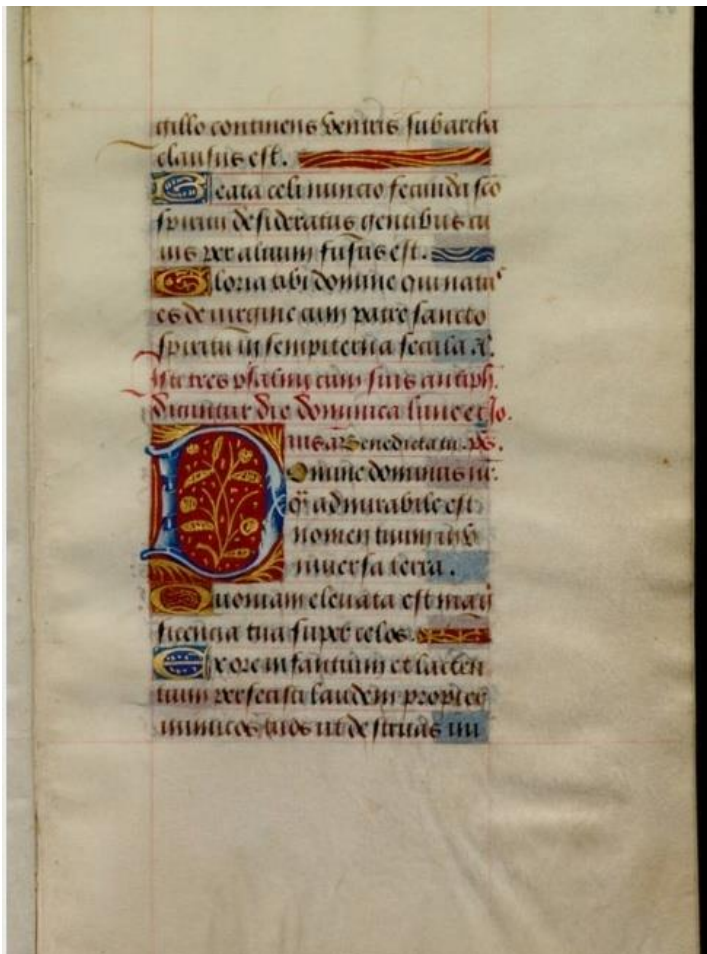

Fig.1. Llibre d'Hores segons l'ús de Roma. (Manuscrits de la Biblioteca de Catalunya), (MDC), núm.853, foli 055. <http://mdc.cbuc.cat/cdm/compoundobject/colleccion/manuscritBC/id/241334/rec/5>

⁶Fou una de les famílies aristocràtiques més importants de Florència (Toscana).

Seguint les paraules de A. Petrucci i si utilitzem com a model aquesta pàgina del manuscrit anomenat *Llibre d'Hores segons l'ús de Roma*⁷ es podrà captar el perquè de l'afirmació anterior. Així doncs, l'escriptura era un fet quasi paral·lel a la lectura, ja que els escrivans/copistes quan realitzaven pràctiques de còpia i d'escriptura de manuscrits ho feien de tal manera que la lectura directa del pergamí era quasi impossible. Suposava anar llegint síl·laba per síl·laba fet que no deixava entendre el contingut global del text general (Petrucci,1999)

Tal com la mateixa fotografia mostra, l'ús de l'escriptura és traçada amb gran destresa, és a dir, sembla una escriptura d'un professional de l'escriptura —un bon copista— pel tipus d'escriptura hi ha poc espai entre paraules, però, s'aprecia clarament que les paraules hi són separades. L'ús de les majúscules tenia, gairebé sempre, caràcter aleatori i la puntuació dins del text (com ara punts, comes, punt i apart, etcètera) era poc present per no dir que, quasi, absent. La suma de tots aquests factors, fan que la lectura resulti, de vegades, una pràctica complicada inclús per als lectors més avançats (Petrucci,1999).

Tot aquest conjunt de característiques xoquen amb la concepció de la lecto-escriptura que està arrelada en la societat actual i sembla que la pràctica d'aquell tipus d'escriptura sigui quelcom absurd, ja que allò que ha estat escrit és molt difícil de llegir. Això porta a pensar que, tal com Petrucci (1999) afirma, l'escriptura es rendeix a qüestions més estètiques i harmòniques. El text exposat pot ser llegit —amb molta lentitud i certa dificultat— però el que és important del text és la bellesa de la pàgina i, com a suma, la del manuscrit. Era quelcom per ser observat i per a delectar-se amb la bellesa de la diversitat de colors i detalls de les rúbriques, etcètera, de l'harmonia de la línia i de la caixa d'escriptura, que dona un efecte negre —característica del tipus d'escriptura gòtica—, el qual contrasta amb la part clara no escrita dels marges.

Paul Saenger realitza investigacions, basades en uns manuscrits fets a les illes britàniques, i afirma que la separació de les paraules ja va tenir lloc en el segle VII—seguint el models en escriptures uncials i semiuncials portats a les illes. Aquests manuscrits britànics no poden ser considerats un fenomen estrany, sinó que estan estretament relacionats en els models que prenen com a referència d'escriptura. Altrament, la situació es torna més

⁷ El *Llibre d'Hores segons l'ús de Roma*, amb data aproximada del segle XV, és un dels manuscrits que forma part del la col·lecció de manuscrits de la Biblioteca de Catalunya. Aquests manuscrits han estat digitalitzats i penjats al web del MDC (Memòria Digital de Catalunya). Té un format de 190mil·límetres i està fet sobre una superfície de pergamí. Tot ell està decorat amb una ampla diversitat de miniatures.

complexa, ja que, la descoberta d'aquests manuscrits podria suposar una doble pràctica a l'hora d'escriure, és a dir, l'extensió de dos corrents diferents de pràctiques d'escriptura, depenent de l'escriptura de referència agafada com a model: per una banda, l'escriptura contínua—per exemple, per un banda, de models inspirats en l'escriptura visigòtica i els models inspirats en els gòtiques molt cursives com són la cortesana i la processal- i per l'altre, la que separa les paraules, de vegades de forma una mica irregular i una mica arbitrària, però, que les separa —alguns models inspirats en la carolina, i aleshores força ben separades. La pràctica de la separació de les paraules a l'hora d'escriure pren més volada des dels segles VIII-IX, quan s'inspira en l'escriptura carolina. Apareixen exemplars alemanys, de la Suïssa rètica, de la Itàlia septentrional, etcètera. En aquest fet incideixen un conjunt de factors, entre els quals, alguns autors assenyalen un coneixement menor del llatí. Es buscaren maneres de fer més senzilla la comprensió del text (Petrucci,1999).

En efecto, el escriba de la Edad Media estaba destinado y preparado (cuando lo estaba) para la escritura, no para la lectura; lo que explica también el gran número de escribas incapaces, zafios e incultos, que caracteriza la producción del libro en la alta Edad media (Petrucci, 1999,pàg. 186).

El canvi de manera de llegir va més enllà de la temàtica, de la tècnica i dels espais de lectura ja que, la suma d'aquests factors, afavorirà l'aparició, uns segles més tard de la lectura silenciosa, murmurada o a mitja veu. L'Església postula que els llibres s'han de llegir amb la finalitat de poder arribar a Déu i, altrament dit, per a la salvació de l'ànima. Aquesta lectura havia de ser ben entesa, analitzada i, inclús, memoritzada. Tot aquest procés d'estudi i d'arribar a amarar-se de l'essència del significat d'allò escrit és resultat de la suma de totes aquestes innovacions ja esmentades (Cavallo, Chartier, 2004).

Clar està, que tot allò escrit en algun moment ha de poder ser llegit. Els mil anys que formen l'edat mitjana són claus per a poder analitzar el fenomen de la lectura des de diferents punts de vista; es pot analitzar des de l'ús de la tècnica (tan individual com col·lectiva) però també com a fet social i cultural que té un desenvolupament i una afectació directa en els aspectes psicofísics de les persones. A inicis de l'època medieval, hi havia dos modes de lectura —que amb el pas del temps foren ampliat a tres. La lectura podia ser feta en veu alta o bé en veu baixa, és a dir, per a dins, introspectiva. Aquestes dues formes de lectura mostren les necessitats d'època antiga cristiana, ja que suposen una nova manera de treballar. Llegir en veu baixa suposa l'apropiació i interiorització del text que convida a la seva interpretació pròpia i a analitzar amb profunditat l'obra, per això la lectura en veu baixa és una tasca majoritàriament individual. La lectura en veu alta

és quelcom més propi de la lectura en comunitat, i/o de l'oració perquè és necessari un públic receptor del missatge. Suposa l'emissió d'un missatge però no convida a la reflexió (Petrucci, 1999).

Ja entrada l'època medieval aquests dos modes de lectura es veuen ampliat a tres. Els dos mencionats anteriorment es mantenen, però s'afegeix el fet de llegir en veu baixa però com si fos un xiuxiueig. Aquest nou mode serà nomenat *ruminatio*. Per concloure, i seguint les mateixes paraules del prof. Petrucci (1999);

En efecto, es posible distinguir tres técnicas de lectura ampliamente difundidas y utilizadas a sabiendas desde perspectivas diferentes: la lectura silenciosa, “in silentio”; la lectura en voz baja, llamada susurro o “ruminatio”, que servía de apoyo a la meditación y de instrumento de memorización; y, por último, la lectura pronunciada en voz alta que exigía, como en la antigüedad, una técnica particular y se aproximaba bastante a la práctica de la recitación litúrgica y del canto. (p.184).

Aquests tres modes de lectura conviuen perquè s'adapten a les diferents necessitats de la lectora o del lector. En època clàssica ja es troben evidències de la lectura a mitja veu. La qual cosa, vol dir que la *ruminatio* no és una forma de lectura nascuda a l'època medieval, però sí que és en aquest període quan s'expandeix i es normalitza. Els autors afirmen que:

Además, siempre se practicaron formas intermedias de lectura susurrada o murmurando: recuérdese el límpido susurro con que Apuleyo, al comienzo de la obra, invita al lector a leer sus Metamorfosis; o la ruminatio del monje que leía mascullando las palabras en voz baja (Cavallo, Chartier, 2004, pàg.39).

És així doncs, segons Petrucci (1999), aquestes tres formes de lectura coexistent a la vegada tenen funcions diferents —una per analitzar, l'altre per memoritzar i la tercera per exposar— també tenien llocs propis i distingits per a la seva posta en ús. La lectura silenciosa i la lectura en veu baixa tenien lloc en espais considerats íntims o amb privacitat, com ara podien ser les cel·les dels monestirs. Aquestes modalitats de lectura requereixen tranquil·litat i silenci per a poder memoritzar o concentrar-se en l'anàlisi dels textos i/o obres, es pot dir que formen part de l'esfera privada. La lectura silenciosa, com el brunzit d'una abella, requereix tot un seguit de modificacions en la morfologia d'allò escrit. Són necessàries per a que la lectura adquirís una estructura que ajudés a la comprensió lectora:

Consecuencia directa de ello fue una separación de las palabras, apta para una lectura que ya no respondía a un ritmo retórico de la frase; tanto el uso de

*convencionesgráficas, litterae notabiliores*⁸, *signos distintivos que guiaban la vista entre las particiones del texto, como una práctica diversa de la puntuación y, por tanto, de los modos de señalarla que, al no estar ya encaminados a una lectura retórica, sirvieron para facilitar el entendimiento de lo escrito*(Cavallo, Chartier, 2004, pàg.38).

A la vegada, la lectura en veu alta també té el seu espai propi, ja que és la transmissió d'un missatge (sigui un cant o sigui un text litúrgic). La lectura en veu alta ha de ser feta en un lloc públic i també requereix audiència. La lectura en veu alta, en època medieval, s'emprava en les esglésies per a la lectura de textos litúrgics durant la missa, en els refetors de les comunitats com a exercici escolàstic, per a la lectura monàstica individual, etcètera (Cavallo, Chartier, 2004).

Tot i això, les tres tècniques suposen un aprenentatge perquè en totes elles, per molt que l'expansió sigui a escala personal o a nivell col·lectiu, tenen com a finalitat l'exposició d'un missatge i aquest ha de ser ben treballat i ben entès (Petrucci,1999).

Sense cap a dubte, els semi-analfabets, ja fossin eclesiàstics o laics, tenen destresa per a poder escriure però no, sempre, saben llegir o dominen la lectura. El grup de gent amb la capacitat de llegir era encara més reduït que el grup de gent amb capacitat d'escriure. Així doncs, la societat del moment tenia, en general, més capacitat per a escriure que per a llegir. Aquesta mancança d'habilitats lectores de la població —parlant dins el marc de la població semi-alfabetitzada o alfabetitzada— pot deure's a condicions poc propícies per la lectura, potser, l'ambient no convida a la lectura, a més, s'ha d'esmentar les dificultats per tenir accés als llibres (Petrucci,1999).

Los libros estaban conservados en unos locales que habitualmente se prestaban mal para la lectura; (...) como la celda, el refectorio y el claustro. La lectura era, pues, una actividad ardua y, en consecuencia, bastante rara; también era, por más sorprendente que parezca, una ocupación marginal (pàg.187).

Petrucci (1999) afirma que, en època carolíngia apareix un augment de la producció de llibres i, fet més important, de la circulació llibres. Tot i això, aquest augment no fou suficient per a solucionar les dificultats per a la proliferació de la lectura. Altrament, la unificació de l'escriptura, la minúscula carolíngia, permet una millora en el camp de la lectura.

⁸"Notable letters" mark the start of a new large and highly decorated, and are commonly found at the beginning of a text. (Global Currents, Stanford University) www.globalcurrently.stanford.edu

A banda de les dites millores, i l'aparició d'altres al llarg del segle XI demostren que el rol del llibre i de la lectura es transforma dins de la societat:

En el curso del siglo XI sobrevinieron otras modificaciones encaminadas a facilitar la lectura y la comprensión del texto: una afirmación progresiva y extendida de la escritura separada; el uso del guión para las palabras que no terminaban en la línea; el uso del doble punto diacrítico sobre las i seguidas; el uso de la forma mayúscula para las cuando la letra se encuentra al final de una palabra (Petrucci, 1999, pàg.187).

Del segle XI fins al segle XIV va ser un període molt important per a la història de la lectura, en el qual incideixen diversos esdeveniments: com el renéixer del fenomen urbà, és a dir, el renaixement, desenvolupament i consolidació de les ciutats. Aquest renaixement provoca, entre moltes altres causes, un ressorgiment de les escoles, lligades a aquestes està el fet d'aprendre a llegir i de vegades a escriure (sempre s'aprèn primer a llegir i després, i no sempre, a escriure i són dos fenòmens separats, no com ara). Es veu incrementada la difusió de la cultura més bàsica per tant, també, els temes de lectura i d'escriptura (Cavallo, Chartier, 2004).

Tenint en compte aquestes apreciacions, Petrucci (1999), afirma que al voltant dels segles XII-XIII la lectura, l'escriptura i la seva difusió estan en un moment d'auge. Paulatinament augmenta la producció de documents escrits, les pràctiques d'escriptura privada i la circulació de llibres. Possiblement aquest canvi pot anar relacionat amb l'aparició i creació de noves estructures i noves institucions culturals com ara poden ser escoles, *studia* i/o universitats. A més a més, és també en el període que engloba aquests segles quan apareix una transforació de la manera de llegir; el model i les tècniques canvien però, sobretot, les condicions generals de lectura. És un fenomen nou, ja que tradicionalment, en el període medieval, la lectura i l'escriptura eren dues tècniques que no estaven, necessàriament, associades —com ja hem assenyalat reiteradament—, l'una no anava lligada, com en època contemporània a l'altre. Tot apunta a que es comença a preparar uns fonaments que conviden a la lectura i, potser, una posterior hibridació de les pràctiques d'escriptura i de lectura. Amb aquestes innovacions i incorporacions la lectura és transforma en quelcom més pràctic. Es converteix en una pràctica que pot anar acompanyada de l'escriptura i ajudar a la consulta els manuscrits per a poder accedir a la informació que els lectors necessiten. Esdevenint una pràctica dinàmica tant per l'intel·lectual laic com pel religiós. Es llegeix a la mateixa vegada que s'escriu, els textos són comentats i anotats. Apareix l'ús de la citació, ja que ara poden accedir a estudiar i esmentar allò que els seus antecessors

han escrit sobre diversos temes. L'autoria dels textos pren un gran pes (Petrucci,1999), (Cavallo, Chartier, 2004).

És a través de les biblioteques que la cultura més "bàsica" comença a ser difosa. Per aquest motiu, entre els segles XIII i XIV també apareixen nous models de lectura (que van més enllà de l'escolàstic-universitari). Apareixen els llibres en llengües maternes o romàniques, algunes vegades escrits pel mateix públic que els consumeix, d'altres encarregats a notaris, escrivans, preveres, batxillers que sabien escriure prou bé. D'aquesta manera, la burgesia (principalment mercaders i artesans) pren interès per la cultura i encarreguen llibres del seu gust. L'element decisiu que mou aquesta transformació, és el canvi del llatí a les llengües maternes, és a dir, hi ha una adaptació de la llengua, s'escriu en la llengua que és comprensible per a un sector ampli de la població. Evidentment serà més o menys comprensible, per grups més o menys nombrosos, en funció del registre lingüístic i el tema que es tracti. Els menestrals o artesans per raó dels seus oficis, podien tenir un cert coneixement de la lectura, de l'escriptura i de les operacions aritmètiques més corrents, però, tot i això, no podien llegir llibres d'algunes disciplines (retòrica, filosofia, teologia, el breviari, etcètera), perquè encara continuen estant, majoritàriament, escrits en llatí, i desconeixen aquesta llengua. L'aparició dels llibres en llengua materna o romànica apropa la lectura i la cultura escrita i visual a un grup, cada cop més ampli de població urbana i, a la mateixa vegada, també apareixeran nous espais per a la lectura i per a l'escriptura (Cavallo, Chartier, 2004).

Tot i això, paral·lelament a aquest mode de lectura predominant apareixen altres tècniques de lectura. Fos col·lectiva o individual, en aquest període a l'Europa medieval s'aprecia un canvi en diversos aspectes relatius a la lectura: pel que fa a metodologia però no pel que fa a llengua. Les obres literàries escrites en llengua romànica acaben essent quelcom comú. Aquests canvis en l'ús de les llengües eixamplen el nombre de lectors exponencialment. Molta de la població alfabetitzada no pot accedir al món de la lectura a causa de no dominar la llengua llatina. Tot i la seva difusió, els llibres en llengua vulgar són produïts, de vegades, per la mateixa classe social que els 'consumia'. Els mateixos lectors eren els que copiaven els llibres pel seu ús personal (per als seus fills, per als seus amics, etcètera). Per tant, són llibres que poden sortir de la normativa dominant. Escrits sobre paper de mida mitjana, emprant escriptures cursives i amb superació dels marges del paper. Les pàgines eren poc ornamentades i poden tenir il·lustracions molt senzilles fetes amb grafit o amb un únic color, el més econòmic (Petrucci, 1999).

Un altre tipus de lectura que apareix en aquest moment és la lectura cortesana. Aquesta tipologia de lectura solia ser quelcom relacionat amb el sexe femení i oferia unes característiques particulars: són obres, sovint, escrites en pergamí de mida petita, text dividit en dues columnes per pàgina i amb un ús de l'ornamentació més o menys ric. La seva temàtica té certa finalitat educativa, ja que agrupava diversos temes dins d'un mateix llibre. Solien contenir informació com ara: arts per a conversar, música i temes referents al cos humà (Petrucci,1999). D'altres autors també ens parlen de la lectura cortesana però amb algunes variacions. Cavallo i Chartier (2004) l'associen a les aristocràcies erudites (sense especificació el sexe de qui llegeix) i, sovint, molt cultes. Els llibres de les corts senyorials, comtals, ducals i principesques solien tenir temàtiques clares: devoció o entreteniment. La finalitat de la lectura també era clara: llegir pel mer plaer de llegir, per a l'entreteniment. Tot i això, els llibres de les corts senyorials acostumaven a ser llibres de luxe, amb il·lustracions molt acolorides i utilitzant com a ornament en algunes imatges o lletres la plata i/o l'or, el suport escripturari són pells molt costoses –vitel·les–, etcètera. Tots aquests atributs del llibre fan que, més enllà del valor cultural, també tenen un alt valor artístic i un valor com a objecte físic. Aquests llibres podien ser usats, altrament, amb el valor d' "autèntics icones" (exposats a algun indret especial de la casa), era un símbol de devoció i un símbol de riquesa, d'estatus socials i de vida exquisida. En definitiva, *"...eran objetos que reclamaban, restituían y celebraban el esplendor del príncipe y su corte."* (Cavallo, Chartier, 2004, pàg.42), però, també de l'aristocràcia i les seves corts més modestes. Molt sovint és costum que aquests còdexs de luxe siguin heretats, passin d'una generació familiar a l'altra, excepció feta, quan s'ha de fer un gran regal al príncep o al rei i s'havien que li agrada un llibre en concret dels que posseeixen, aleshores se'n desprenen i l'ofereixen com un valuós regal. Tot i això, les biblioteques senyorials són diferents a les religioses, si més no pel contingut d'aquestes. Dins d'una biblioteca senyorial es poden trobar obres escrites en llengua materna, de vegades en diferents llengües maternes, que poden explicar històries d'armes, d'amor, relats fantàstics, alguns textos capitals de la tradició clàssica, poesia, *romans*, etcètera. Altrament, les lectures devocionals, bíblies, llibres d'hores i breviaris també formen part de les biblioteques senyorials.

Aquesta classe de llibres de luxe, com ja s'ha anunciat, són tractats com a obres d'art. Són manipulats amb extrema precaució. La figura 2 i 3 —exposades a continuació— poden ser usades com a doble exemple. Per una banda, es tracta de dos il·lustracions extreteres del *Llibre d'Hores de Maria de Borgonya*. Aquest llibre, és considerat un llibre d'alta qualitat i amb il·lustracions i il·luminacions treballades exquisidament. Per altra banda, en les figures, que s'inclouen a continuació, s'aprecia a Maria de Borgonya llegint el seu llibre

d'Hores (fig.2)⁹ i una plana completa en què el llibre d'Hores ocupa bona part de la il·lustració (fig.3). En aquestes il·lustracions s'aprecia com es tracta amb extremada cura el llibre de luxe. Maria de Borgonya està llegint el llibre, amb una mà el manté recolzat sobre l'ampit de la finestra (amb els dits col·locats al marge per a no deixar cap marca de greix a través dels seus dits), amb l'altra mà sosté el llibre, amb delicadesa, i l'embolcalla amb una tela de seda de color verd (fig.2). En l'altre, s'aprecia com el llibre d'Hores (de format mitjà) està col·locat a l'ampit de la finestra, deixat amb delicadesa sobre una tela de vellut negre (fig.3). Tots aquests detalls donen a entendre quina és la magnitud i el tresor que suposa posseir un llibre d'aquesta classe. Segurament, la manera amb la qual Maria de Borgonya tracta el llibre és la manera generalitzada en què s'ha de tractar un llibre d'aquestes característiques.

Fig.2. *Llibre d'Hores de Maria de Borgonya*. (Biblioteca dels ducs de Borgonya), foli 033.

⁹ El valor que té el llibre d'Hores també es pot apreciar a través de les il·lustracions. Es retrata a la Maria de Borgonya vestida amb vestits preciosos (fets de teles molt costoses), joieria, barrets..., etc. que volen despendre la imatge de riquesa i poder. A tota aquesta iconografia del luxe, el llibre està incorporat com a un símbol més de riquesa. Usat com a objecte diferenciador de la resta de persones. Arriba a ser tant el valor que té que el llibre d'Hores que surt representat diverses vegades dins del mateix llibre.

Fig.3. *Llibre d'Hores de Maria de Borgonya*. (Biblioteca dels ducs de Borgonya), foli 033r.

L'acumulació d'aquestes innovacions acaben desembocant en la renovació de la tipografia dels llibres. Petrucci (1999) exposa que a Florència, entre els segles XIV-XV, el procés de canvi ja ha culminat i circulen llibres amb un format que trenca amb la norma preestablerta. Aquests nous llibres són quadrats, escrits sobre fulles de paper de petites mesures i desapareixen les abreviatures en el text.

Tot i això, potser la característica més important és el canvi de tipus de la lletra, aporta una revolució en el sistema gràfic: la gòtica librària és substituïda per una minúscula que imita la carolíngia i la lletra capital de tipus romà reemplaça a les majúscules d'estil gòtic, és la lletra humanística. Altrament, el text deixa de ser quelcom compacte per convertir-se en text on les paraules estan separades entre si (fet que agilitza exponencialment la lectura). Al cap i a la fi, totes aquestes innovacions provoquen que el text sigui l'únic protagonista de la pàgina, predomini sobre el full en blanc. La focalització del llibre en pur contingut acaba creant la necessitat latent de canviar la manera de llegir. La lectura havia de ser a un ritme més lent per tal que portes a l'automàtica reflexió del text (Petrucci,1999).

La nova forma de lectura es difon i manté fins a finals del segle XV i acaba essent la base de partida per al desenvolupament de la tècnica de la lectura més enllà d'època medieval. Aquesta ruptura, tot i tenir lloc al final de la baixa edat medieval acaba produint conseqüències en la cultura escrita i en la forma de produir llibres amb la finalitat de ser llegits. Es creen les biblioteques d'estat, apareix una dualitat en els models de llibres per a ser llegits, podien ser manuscrits, o bé, llibres impresos. Apareixen els llibres de butxaca que permeten una lectura còmode i accessible més enllà dels espais dedicats clàssicament a la lectura o escriptura (Petrucci,1999)

4 On s'aprèn a llegir i escriure: els espais i llocs de la lecto-escriptura.

Les persones que dominen la tècnica intel·lectual de la lectura no es coneix quantes eren, segurament, n'eren relativament poques, sobretot aquelles que pogueren llegir textos complexos. Per tant, la lectura i la reproducció dels textos és limitada, ja que no tenen un públic que els 'consumís.' La lectura es du a terme en espais determinats i, fins i tot, de vegades, amb un calendari de lectura (els diversos textos són llegits al llarg de l'any coincidint amb les dates importants del calendari cristià). En moltes ocasions, els llibres són consultats i/o utilitzats en certs períodes o ocasions i la lectura és divideix al llarg de les hores del dia. Aquestes ocasions solen tenir una estreta relació amb la litúrgia cristiana i les seves festivitats, com ara la quaresma (Cavallo, Chartier, 2004). Per tant, a partir d'aquesta afirmació, es pot deduir que (més enllà dels espais físics on s'aprèn a llegir o escriure) també hi ha un espai temporal per a la lectura.

També se n'ocupa del tema, Gimeno Blay (1995). Ell afirma que la necessitat d'escriure en època medieval és quelcom que té un valor molt subjectiu perquè tot i ser innegable l'existència de persones que saben escriure, les estadístiques fetes per Richard I. Kagan i B. Bennassar demostren que només entre el 10% i el 15% de la població pot ser considerada alfabetitzada al llarg del segle XVI. D'aquest grup d'alfabetitzats la seva majoria —i generalitzant— solen ser eclesiàstics o persones pròpies de les elits. Dins d'aquests barems, també tenen representació aquelles persones que no tenen un lligam directe amb les elits socials dominants. Existeixen bastants documents que recullen contractes d'aprenentatge. Alguns pares col·locaven els seus fills com a aprenents d'un ofici a casa d'un mestre de l'ofici. un menestral amb la categoria de mestre del seu art. D'aquesta manera apareixien persones de classe social baixa que arriben a dominar la

tècnica de l'escriptura —encara que ho facin a nivells bàsics o elementals (Gimeno Blay,1995).

Si reprenem els percentatges esmentats en el paràgraf anterior, un altre tret característic del baix tant per cent de persones alfabetitzades és que, la majoria, són homes. La dona en el món de l'escriptura (parlant en termes generals, sempre hi ha excepcions) apareix poques vegades esmentada explícitament en els documents, però no per això podem afirmar que estès exclosa de la pràctica de la lectura i escriptura —tant si parlem d'àmbits aristocràtics, on sovint eren més alfabetitzades i podem dir cultes que els homes —que ocupen una part del seu temps en la cacera, en l'entrenament per la guerra, en l'aprenentatge del ball, etc., com si parlem d'àmbits artesanals variats. Si bé podem dir que a la ruralia hi ha un percentatge gran de dones en el qual domina el registra oral, la oralitat. La dona, l'àvia, la mare és la transmissora de la història de la família, dels costums culinaris, de les cançons, llocs, dites, etcètera (Gimeno Blay, 1995).

Un cop esbossat el perfil de l'aprenent o aprenenta és convenient explicar quines eren les persones que ensenyen a escriure i/o llegir. El lligam entre el professor i l'espai en què es desenvolupa l'acció és inevitable. Per a cada tipus de professor hi ha un escenari diferent on es desenvolupa l'aprenentatge. Gimeno Blay (1995) ens parla de quatre espais diferents per a l'aprenentatge, per tant, quatre tipologies de professor.

Primerament, s'exposa la figura de l'*ayo*. Aquest model d'ensenyança es fonamenta en què la família encarrega a l'*ayo* la criança i educació de nens, nenes i joves. L'àvia i/o la mare —com hem dit més amunt— transmeten la cultura oral: des de la cura de la família (les plantes i remeis per a curar a tot el nucli familiar o a la família en sentit ampli), la història dels lligams familiars, les receptes passades de generació en generació, les devocions, algunes oracions, cançons, dites, proverbis, jocs..., i a les nens les ensenya a filar, cosir, brodar, teixir, perquè la roba és molt cara i les dones han de confeccionar la roba, en bona part, per a tota la família, o comprar-la de segona mà. Tot i això, la necessitat d'escriure és coberta per l'*ayo* que pot ser un estudiant —un batxiller— o un escrivà o clergue de prestigi que, a través d'un contracte, assumeix la responsabilitat d'ensenyar bons costums i comportaments i com diuen els documents, sovint, *de lletra*, és a dir, a llegir, escriure i les principals operacions aritmètiques als nens, nenes i joves de la família. A més a més, aquests *ayos* s'instal·len a la llar familiar. Aquesta tipologia d'educació denota una bona situació econòmica de la família. Era un model vigent però no dels més popularitzats (les raons econòmiques són la causa de la seva poca representació) (Gimeno Blay,1995, pàg.137-138)

En segon lloc, també són espais a valorar com a centres educatius les parròquies i els responsables d'aquestes seus eclesiàstiques. Tot i això, tant el lloc com el professor poden oferir coneixements però, també pautes de comportament i doctrina religiosa. És a dir, no podem pensar que en aquesta època l'ensenyament no estès marcat per la religió, no és imaginable una educació laica (Gimeno Blay, 1995).

En tercer lloc, es parla dels tallers-obradors. A la baixa edat mitjana agafen molta embranzida aquests nous espais d'aprenentatge en els que s'aprenia un ofici però també a llegir, escriure, calcular, l'ofici triat, etcètera. Aquest ús és totalment pràctic, la seva finalitat és poder gestionar el negoci amb facilitat i tenir una autonomia pròpia per a tenir la comptabilitat del negoci. En aquest cas, era el mestre que, a través d'un contracte, accedia a acollir a l'alumne a casa seva, cuidar-lo, vestir-lo, calçar-lo i educar-lo i ensenyar-li tot allò necessari –com ja hem assenyalat– com si fos un membre més de la família. Les particularitats d'aquest model d'ensenyament és que la llengua emprada per a l'escriptura poques vegades era el llatí sinó llengua materna, que encara no té una gramàtica definida, per la qual cosa la gramàtica que s'estudia es alguna adaptació de la llatina. La primera gramàtica, que poden assenyalar com medieval és el *Doctrinal*, d'Alexandre de Villadieu o de Villadei. Podem dir que en aquest espai d'aprenentatge, allò important és la finalitat de saber llegir, escriure, comptar i les operacions aritmètiques més simples, no és un aprenentatge més sinó una necessitat pel negoci, s'emfasitza més la finalitat (Gimeno Blay, 1995).

Per últim, un altre model d'ensenyança és el del professor particular. Aquest model pot tenir un espai propi o bé un d'itinerant. És l'alumne que es trasllada allà on hi és el professor i així rep les lliçons. A diferència de tots els models anteriors, a través d'aquesta varietat d'ensenyança és possible accedir tant al nivell elemental/bàsic de l'escriptura, com a nivells alts de domini de l'escriptura, fins assolir nivells cal·ligràfics (Gimeno Blay, 1995).

Tots els espais mencionats anteriorment, són espais on és possible aprendre a llegir/escriure però també s'han de valorar d'altres espais. Aquests altres espais són tots aquells que permeten a les persones alfabetitzades o semi-alfabetitzades accedir a la lectura o a l'escriptura –partint de la base que ja tenen les competències lecto-escriptores assolides.

Tot el seguit de canvis que apareixen en el període medieval¹⁰ (i que suposen un avenç qualitatiu en les tècniques lecto-escriptores), acaben desembocant en una seria de canvis que no només afecten el marc teòric sinó també als espais físics en què es reproduïx l'activitat lecto-escriptora. Aquests canvis espacials s'aprecien, especialment, en un àmbit físic al que podem denominar biblioteca, malgrat, sovint, l'escàs nombre de llibres. Aquests àmbits passen a ser zones de lectura en comú, que són accessibles a eclesiàstics però també a laics. La lectura en comú¹¹ suposa que hi ha una figura emissora llegint un text i la resta de la sala segueix la seva lectura i intenta comprendre el text. Aquesta modalitat de lectura fa que el mateix text arribi a més gent, independentment de si coneixen les tècniques de lectura o tenen el text davant seu. És a dir, el lector públic o orador llegeix per a algú activament i el receptor llegeix a través d'algú passivament. Té un caràcter doble, ja que es pot considerar lectura individual però també en comú, és just aquesta característica la que el converteix en el model predominant de lectura en els segles XII-XIV (Petrucci, 1999).

L'aparició dels llibres en llengua romànica o materna no només fa créixer el nombre de lectors sinó que també fa aparèixer nous espais de lectura —espais que poden arribar a ser difosos. La nova producció de textos en llengua romanç converteix el llibre en un objecte comú en certes llars (conservat com a un objecte important) i amplia la zona de lectura; deixa endarrere l'espai de biblioteca, ara els espais quotidians poden ser un bon lloc per a llegir (Petrucci, 1999).

Altrament, el canvi de models o de tècniques d'escriptura que apareix als segles XI-XII també acaba suposant, de retruc, un canvi i una quasi reformulació de les biblioteques. Tot i que existien biblioteques laiques o privades les principals biblioteques eren les que estaven lligades als centres de producció i còpia de llibres. Aquestes biblioteques eclesiàstiques (monàstiques, catedralícies i universitàries) es distingeixen per la temàtica però, sobretot, per la llengua en la qual estaven escrits els còdexs que contenien. Fins a l'aparició de l'escriptura en llengua romanç —que podia arribar a molt més públic, ja que no requeria la pràctica del llatí— hi ha les biblioteques dels monestirs, de les catedrals i de les naixents universitats que recopilen llibres escrits en llatí. Les biblioteques no laiques suposen un punt molt important per a la comunitat religiosa, o per els professors i els alumnes que ja estaven a punt d'acabar els estudis, ja que marquen les bases per a desenvolupar les funcions religioses i docents per a abastar a l'escola del mateix monestir, de la catedral o de l'*studium* o de la universitat. Les biblioteques —tot i que també amb

¹⁰ Els canvis mencionats ja han estat esmentats en l'apartat anterior d'aquest mateix treball.

¹¹ Comentada en l'apartat anterior.

certa funció d'arxiu—són el tresor de cada comunitat eclesiàstica. Tot i això, la biblioteca no és un òrgan autònom i auto-gestionat com comencen a ser-ho bastant segles més tard, ja en edat contemporània. S'entén biblioteca com a cambra que conserva un seguit de llibres i de còdexs que estan mitjanament ordenats. El volum de llibres no és, en general, massa rellevant i la sala de la biblioteca és només el lloc on guardar llibres i, en ocasions en té alguns bancs als quals s'enganxen els llibres més consultats amb una cadena –d'aquí bé l'expressió 'llibres encadenats'. La lectura –depenent de la tècnica de lectura que es volgués fer servir– era feta als dormitoris, al refetor, a l'església o a l'espai reservar per l'escola o en el cas d'un *studium* o d'una universitat als bancs als quals estaven –com hem assenyalat- els llibres encadenats (Petrucci, 1999).

La ubicació de les biblioteques dins dels monestirs denota un canvi de mentalitat. La connexió de la biblioteca amb l'àrea d'escriptura i de còpia i amb l'arxiu demostra que hi ha una estreta relació entre el fet d'escriure i de copiar i el fet de llegir.

...por el cual el leer y el escribir eran concebidos como actividades estrechamente realcionadas y el libro y el documento pertenecian a la misma esfera general de la escritura; un modelo común también, además de a la Europa occidental de lengua latina, a la bizantina de lengua griega y a la cultura escrita árabe del mismo período” (Petrucci, 1999,pàg.198).

Aquest fet no era només quelcom relacionat amb la distribució de l'espai Petrucci (1999), això implica una relació estreta entre les fonts (que provenen de la biblioteca) i l'activitat creativa (que té lloc en la zona de còpia i decoració dels llibres). Les notes als marges de les pàgines evidencien que la lectura i l'escriptura van lligades. El docte llegia per a poder tenir fonts sobre les quals escriure usant cites d'altres. Aquest fet ja és evident en el mateix moment en el que succeïa. Guibert de Nogent (segle XII) assenyala com a fases complementàries de l'activitat intel·lectual el *perpetuitas legendi* i la *continuatio scribendi*. La lectura i l'escriptura, aparentment, comencen a ser dues pràctiques recíproques que obren un període de lectura-escriptura com a una sola pràctica.

A conseqüència de tot això, la lectura va en augment i, la lectura, es du a terme de maneres molt diverses:

La lectura no estaba ya encaminada al mero entendimiento de la letra escrita (littera); ese entendimiento constituía sólo el inicio, del que se había de pasar al significado (sensus) del texto, para alcanzar más adelante la sentencia (sententia), entendida como doctrina en toda su profundidad(Cavallo, Chartier, 2004, pàg.39).

La necessitat d'estudiar els llibres, de convertir-los en font de saviesa, origina canvis en el format del llibre. Aquests canvis faran que utilitzin elements per a l'organització de les idees tant en el mateix llibre (com a suport d'allò escrit), com d'altres que ajudin a la lectora o al lector a entendre-les i treballar-les. La lectura és més ràpida, les pàgines tenen el text dividit en dues columnes, més o menys estretes, en les que cada rengló entra en un sol camp visual, el text es fracciona en seqüències amb la finalitat d'una millor consulta i comprensió del mateix. El llibre passa a ser una eina per arribar al saber i poder pensar i raonar sobre ell, deixa de ser una eina que només acumula informació amb la finalitat de ser recordada. Adquireix un nou caràcter d'eina intel·lectual, d'objecte de revisió i per tant un objecte actiu:

Rùbricas, signos de párrafo, título de los capítulos, subdivisión orgánica y correlativa entre texto y comentario, sumarios, concordancia de términos, más índices y tablas analíticas ordenadas alfabéticamente (Cavallo, Chartier, 2004, pàg.41).

Totes aquestes aportacions, pròpies de les tècniques auxiliars del llibre, acaben desenvolupant la morfologia d' "nou" llibre, o si més no, del nou concepte que es té del llibre. Progressivament, el món que envolta el llibre també va patint canvis substancials. Les biblioteques són també un camp que es veu sotmès a renovació. Al segle XIII neixen, vinculades als canvis introduïts per els ordes mendicants, les biblioteques amb la finalitat de tenir un espai que agrupi la lectura, però també el treball intel·lectual amb els llibres, (fins ara, les biblioteques eren espais on s'acumulava patrimoni escrit). Les noves biblioteques estaven dotades d'un catàleg que aportava informació sobre la ubicació dels llibres dins de l'espai bibliotecari i de la seva temàtica, amb aquesta innovació era més senzill poder cercar el llibre i saber la informació que podia aportar. No és que les biblioteques anteriors al segle XIII no tinguessin cap classe d'instruments de descripció del que hi havia a la biblioteca, els tenien, però aquests complien unes funcions més pròpies d'un inventari que d'un catàleg (Cavallo, Chartier, 2004).

5 La necessitat d'escriure

Francisco M. Gimeno Blay (1995), cita a Eugenio Garin per a explicar el funcionament de l'aprenentatge de l'educació primària. Aquests alumnes eren anomenats "*pueri a tabula usque ad Donatum*". Dits alumnes tenien un currículum educatiu molt ajustat on havien d'aprendre a llegir, escriure i expressar-se. Hi havia la consciència de que les dites bases eren el pilar fonamental per a l'aprenentatge posterior de qualsevol altra matèria —inclosa la gramàtica. És a dir, era clara la necessitat de saber escriure i llegir però la necessitat

d'escriure bé, seguint les doctrines de la gramàtica, només ho eren si es volia accedir a l'especialització en qualsevol altra àrea d'estudi.

Aquestes bases però, es mantenen estables tota l'edat mitjana i segueixen la línia que ve donada des de l'antiguitat. Tot i això, en el període medieval s'observen petites alteracions referides als instruments emprats en el procés d'ensenyament. S'introdueixen dos tipus de fonts diferents usades com a model. Primerament, al voltant del segle VII apareix el *Psalterum* o Saltiri. Tot i ser de temàtica religiosa es tenen indicis de que fou usat tant en el camp de l'educació eclesiàstica com en el camp de l'educació laica —tot i que en l'educació de caràcter laic no es pot afirmar rotundament l'ús del Saltiri. Aquesta classe de llibre tenia un ús hegemònic en el camp de la lecto-escritura fins a finals de l'alta edat mitjana que comença a augmentar les xifres d'alfabetització. Altrament, hi ha unes tauletes de cera conservades al Museu Nacional de Dublín. En elles es pot veure l'ús del Saltiri en el procés d'ensenyament. Amb aquesta nova aportació tècnica, hi ha un gir respecte en la manera d'ensenyar a llegir i a escriure que talla amb els antics estris emprats en l'antiguitat. El mateix autor afirma que aquest és un moment important que marca el progrés dins l'aprenentatge de saber llegir i saber escriure. Així ho afirma Gimeno Blay (1995), buscant el vist-i-plau d'altres autors.

Algunos autores se refieren a este momento como el de la secularización/laicización de la cultura(Gimeno Blay, 1995, pàg.129).

Un altre punt important referit a les aportacions tècniques medievals té lloc a la baixa edat medieval. S'han trobat indicis —per lo menys en territori peninsular— de l'aparició d'uns quaderns els quals estaven compostos per l'ABC i oracions principals com ara el *Pater noster*, *Ave Maria*, *Credo*, etcètera. L'autor inclús informa que hi ha una substitució. S'abandona l'ús hegemònic dels Saltiris per a usar el quaderns amb l'ABC i les oracions. Tot i això, l'ús podria ser paral·lel però l'autor es decanta per donar suport les afirmacions d'un altre autor.

El Psalterium, según Bernhard Bischoff, sería substituido por este cuaderno especial hacia finales de la Edad Media, concretamente en el siglo XV.(Gimeno Blay, 1995, pàg.129).

D'altra banda, Francisco M. Gimeno Blay (1995), analitza en concret el fenomen aplicat a la península Ibèrica i afirma que aquest fenomen hauria tingut lloc temps abans. La difusió del nou quadern d'aprenentatge, dins del territori ja mencionat, hauria tingut lloc abans,

ja que així ho demostren dos suports escrits que han arribat als nostres dies. Els testimonis posats a tall d'exemple són:

- Les Constitucions Sinodals de Don Juan de Barcelona, bisbe de la diòcesi de Segorbe-Albarracín, del 21 de maig de 1368. En aquest apareixen les oracions esmentades anteriorment i també apareix una referència a l'abecedari, és a dir, l'ABC.
- El manuscrit miscel·lani gramatical II-144 de la Biblioteca del Palau Real de Madrid disposa d'una nota (feta anys en temps posteriors, concretament al segle XV) que menciona l'ordre que s'ha de seguir a l'hora d'ensenyar a llegir. La nota expressa que primerament s'ha d'ensenyar a fer el senyal de la creu i els deu manaments. En segon lloc, s'han d'ensenyar les oracions dominicals (Ave Maria, Pater Noster, Credo i Salve Regina. En tercer lloc, s'ha d'ensenyar l'ABC, totes les lletres (vocals i consonants), ajuntar per síl·labes, lletrejar...(Gimeno Blay, 1995, pàg.129-130).

Aquests dos exemples exposen una mateixa temàtica a l'hora d'ensenyar a llegir i a escriure. Un model educatiu que pren prospecció en el temps talcom demostren diversos textos trobats. Però també en són bons exemples unes *abeceroles* mallorquí propi del 1566 o els manuals de "Pedro Simón Abril i Juan de la Cuesta" del segle XVI (Gimeno Blay, 1995).

Francisco M. Gimeno Blay (1995) exposa un llistat de les fonts més útils per a conèixer les primeres ensenyances. Són enumerades totes les possibilitats de fonts existents i, a la mateixa vegada, col·locades per ordre de prioritats (essent les primeres més útils i pràctiques i les últimes més prescindibles).

- I. *Tratados de caligrafía*
- II. *Affiches publicitarios*
- III. *Caligrafías, colecciones de modelo sde muestras, etc. En todos estos casos se trata de materiales generados en los ambientes de los profesionales, es decir de los maestros de escritura;*
- IV. *Pruebas de escritura (probationes pennaee, provationes incausti), localizadas aprovechando los espacios en blanco de algunos manuscritos;*
Tratados gramaticales,
- V. *Los propios manuscritos, sobretudo porque hacen percibir al investigador los distintos niveles de competencia básica adquiridos por quien se introduce en el mundo de la escritura, y entre las que conviene destacar las producidas por los*

semialfabetizados (escrituras elementales de base) que muestran los modelos que han actuado como polos de atracción gráfica en el aprendizaje;

- VI. *Contratos de aprendizaje suscritos entre maestros profesionales y aprendices de un oficio cualquiera en los que con frecuencia se provee la enseñanza de la escritura, Inventarios de bibliotecas, en los que a menudos se mencionan los libros que durante la Baja Edad Media se emplearon para enseñar/aprender a leer y escribir: los beceroles,*
- VII. *La iconografía, y*
- VIII. *Sin olvidar los testimonios literarios que nos acercan a la manera ideal de como ellos estimaban que se debía aprender a escribir (Gimeno Blay, 1995, pàg. 133-134).*

Tot i les evidències exposades per Gimeno Blay, Malcolm Parkes parla de l'existència d'altres tipologies de textos usats per a l'ensenyament. Exposa que la lectura en veu alta també era usada en les aules d'ensenyança elemental. L'estudiant llegia en veu alta per tal que el professor pogués assessorar el seu alumne i assegurar-se que el procés d'aprenentatge era correcte. Tot i això, la lectura en veu alta també era usada en altres nivells de l'ensenyança. Quan els alumnes tenien els nivells de gramàtica llatina interioritzats es podia perfeccionar la tècnica a través de lectures grupals. Efectivament, la influència antiga no només deixa la seva empremta en el mode de lectura sinó també en els llibres usats per a aprendre a llegir. Tot i que el pes de les lectures de doctrina cristiana és irrevocable, hi ha evidències que, el llarg del segle IX i X, les comèdies de Terenci són copiades i usades dins del món de l'ensenyament d'època medieval (fent servir els mateixos models de lectura que durant l'antiguitat). L'interès en aquestes obres de teatre no és pel seu contingut en si, sinó com a eina que ajuda a la correcta pronunciació de les paraules perquè, més tard i en la intimitat, cada un dels monjos pogués meditar coneixent l'entonació i la pronunciació d'allò que digués (Perkes, 2004).

Tot i això, ràpidament es detecta l'ús d'obres paganes dins de les escoles clarament cristianes. Al segle X Roswitha de Gardensheim escriu noves obres de teatre per a que les monges tinguin una alternativa de lectura "*cristiana i feminista al pagano Terencio*"(Perkes, 2004, pàg.160).

Tot i això, Gimeno Blay també analitza els processos d'aprenentatge superior. Assegura que un cop adquirits els coneixements bàsics d'escriptura l'aprenentatge es pot donar per finalitzat, ja que la motivació que els ha portat a adquirir dites habilitats ja esta completa. Tot i això, com ja s'ha dit anteriorment, es pot accedir a un nivell superior de la tècnica. Aquesta professionalització, principalment, pot ser motivada per la necessitat de fer de

l'escriptura una professió, o bé, per a preparar l'accés a centres universitaris. En aquest segon esglao en l'aprenentatge de l'escriptura, és necessari aprendre la gramàtica llatina i les normes de puntuació. És a dir, un cop apresada la tècnica és el moment d'aprendre a usar bé la dita tècnica; tant en una vessant de coherència del text com en una vessant estètica –fa referència a la cal·ligrafia (Gimeno Blay, 1995).

El factor comú entre tots els tipus d'ensenyament és la temàtica triada per a aprendre a llegir i escriure. Tot i l'herència que passa del món de l'antiguitat pagana a l'època medieval, la manera de treballar els textos canvia. Tal com assenyala Malcom Perkes (2004)¹², hi ha canvis en els grups socials que tenen accés a la cultura. Les elits socials d'època antiga cedeixen el relleu als cristians alfabetitzats, als juristes, a alguns eclesiàstics, ja que aquest és el mètode per arribar a conèixer a Déu o ajudar que l'ànima tingués un bon trànsit cap al més enllà. La gran motivació que porta a la lectura és la salvació de l'ànima convertint aquesta en la major temàtica llibresca del període medieval.

La religió i la incessant necessitat d'elevat l'ànima a Déu acaben desenvolupant una tendència, la qual retro-alimenta la lectura i/o l'escriptura i la religió cristiana. Això és perquè els llibres que s'usen per a aprendre la lectura essencial o elemental són "saltiris"¹³, eines usades durant segles com a comprovant de que algú coneix les tècniques intel·lectuals de llegir i escriure. Tot i això, les vides de sants que caracteritzen els ideals cristians, els *libros catholicos* (l'estudi de la divinitat) que ajuden al lector a interpretar la paraula divina correctament i a alimentar la seva ànima... són d'altres exemples que demostren que aprendre a llegir i escriure, inevitablement, comporta un adoctrinament catòlic. Estudiar aquests textos, implica, de mica en mica, conèixer la llengua llatina i la seva gramàtica. Fet que ajuda a comprendre millor els textos devots però també, paral·lelament, implica avenços dins del marc lecto-escriptor i cultural (Hamesse, 2004).

6 Usos de l'escriptura a l'època medieval

6.1 Ús pràctic professional: el notari

La perspectiva canvia quan el text és d'índole judicial. En aquest cas l'autoria del text és vital que sigui reconeguda, ja que és aquesta que dona legitimitat a tot allò escrit. En aquest cas l'autografia d'aquests documents és una *conditio sine qua non*, que no pot estar

¹²Pàgines 155 a la 157 del llibre *Historia de la lectura en el Mundo Occidental*.

¹³Llibres que aplegaven un nombre variable de salms, que es memoritzaven i que servien, com s'ha dit, per aprendre a llegir i a escriure.

feta per a qualsevol escriptor sinó per una tipologia d'escriptor en concret, un notari (Petrucci, 1999).

En l'àmbit de la redacció de documents notariaus, l'època medieval també ofereix diverses innovacions. El notari escriu un primer esborrany en un manual (que és un conjunt de fulls de baixa qualitat i escrites de manera ràpida), seguidament, procedeix a la redacció d'una minuta del text. Una versió més extensa i redactada sobre paper de més qualitat i de mida més gran. Aquests documents únics són guardats pel mateix notari en el llibre anomenat protocol. En molts casos els esbossos del manual i la versió acabada, recollida en el protocol, solen ser conservades juntes (Petrucci, 1999).

Aquests protocols notariaus, doncs, són escrits de manera progressiva i les correccions que es fan en les errades d'escriptura, a diferència dels textos escrits pels monjos, eren fetes ràpidament i de forma poc curiosa, amb ratllades i certes abreviatures. Un tret important que s'inicia amb la pràctica notarial és l'ús i la divulgació del paper (semblant al que s'usa en l'actualitat). Aquest fet es propaga com a pràctica habitual en la mediterrània medieval. Aquest canvi de l'ús del pergami a l'ús del paper o foli es deu a la necessitat latent d'escriure, és a dir, de la necessitat d'escriure amb agilitat més que a la necessitat de llegir (Petrucci, 1999).

6.2 Ús social de l'escriptura per la gent comuna

Potser el mètode més clar i intuïtiu per a estudiar la difusió o el pes de la cultura escrita en una societat és la difusió dels llibres i els manuscrits. Aquesta, però només ofereix una visió de la cultura escrita dins de la classe dominant. Per a tenir una visió completa també s'han d'estudiar els textos o suports que permeten transmetre un missatge escrit i que estiguin en mans de les classes més humils. Aquests suports dirigits a les classes subalternes, segons Petrucci (1999), presenten diferents problemes:

- Raresa.
- Escassa integritat arxivística, dispersos.
- Suports escrits que no ofereixen gaire durabilitat i projecció en el temps, acaben essent quelcom efímer. Aquest fet és causat per dos factors: per una banda, estan els materials i tècniques emprats per a la producció dels dits documents escrits. Són fets amb material de baixa qualitat. A més a més, a aquest primer factor se suma el segon. Els materials emprats són de baixa qualitat, fet que no assegura una llarga duració i prosperitat en el temps però tampoc es percep la voluntat de voler-los conservar. La visió d'acumular i conservar llibres, i fer-ne un ús de caràcter més

col·leccionista, és quelcom més propi de les altes esferes, que a la mateixa vegada accedeixen a llibres de més alta qualitat quant a material i tècnica. Passant a ser considerat (depenent del manuscrit) una obra d'art i una font escrita a la mateixa vegada.

Tot i això, aquests suports propis de la classe subalterna es poden conservar en diferents espais. El prof. Armando Petrucci (1999), en fa una enumeració de sis punts que s'exposaran a continuació:

- I. *Fondos administrativos públicos, donde se hallan cuentas o presupuestos o recibos de trabajos realizados por artesanos; correspondencia de administradores; correspondencias militares.*
- II. *Fondos judiciales donde se hallan denuncias y materiales de prueba incorporados a las actas procesales.*
- III. *Archivos privados (administración patrimonial), donde se hallan cuentas (como antes) y correspondencia de subordinados.*
- IV. *Archivos notariales, donde a menudo se hallan, en los protocolos, testamentos autógrafos adjuntos.*
- V. *Fondos manuscritos de bibliotecas, donde, además de hallar también material documental de tipo ya mencionado, se encuentran librillos manuscritos de carácter devocional, narrativo-fantástico, médico (recetarios), mágico, etc., producido directamente por escribientes de las clases subalternas y a menudo semialfabetizadas.*
- VI. *Deben considerarse, además, también grafiti (graffiti) o inscripciones a carboncillo efectuadas en las paredes pintadas al fresco o revocadas, o en los pórticos de entrada a las iglesias y en capillas dedicadas a una devoción particular meta de peregrinaciones (recuerdo muchos ejemplos de los Ss. XVI-XVII en iglesias de Umbria, otros del S.XVII en las iglesias de Sirmione, otros en Volterra, etc.), o bien en las paredes de edificios públicos, como en el palacio ducal de Urbino, que han sido sedes de presidios militares (pàg.29).*

A més a més, per a seguir amb l'afirmació, que rebutja les etiquetes dins el món de l'ús de la tècnica de l'escriptura, és necessari recordar que els grups subalterns que usen l'escriptura tenen les seves particularitats. Aquestes particularitats es basen en la mateixa condició de l'escriptor, ja que aquest és allunyat o exclòs de les normes generals de la cultura hegemònica dels seus contemporanis. Així doncs, la seva forma de redacció o expressió

acaba essent particular i diferenciada de les altres. La diferenciació potser més clara és: l'ús de la llengua romanç per a escriure, o bé, no usar normes gramaticals (Petrucci, 1999).

Aquests trets diferenciadors que assenyala Petrucci, estan estretament lligats als canvis dels hàbits de lectura religiosa o de persones del col·lectiu universitari. A la resta de població el canvi de model de lectura monàstica al model escolàstic també ha arribar però amb efectes molt més tardans.

Aquests efectes tardans els subratlla Saenger (2004) afirmant que la societat laica pot accedir a la lectura a través de l'oralitat, la majoria no sap llegir bé o no saben llegir gens i accedeix a la informació dels llibres a través de lectures col·lectives. En les lectures col·lectives s'utilitza sovint en vers (obviant la prosa) i solen anar acompanyades d'una certa musicalitat per fer el relat més amè. Les llengües usades són les llengües romàniques o maternes, tant per a la lectura com pel dictat de textos. Aquesta és una pràctica molt estesa fins ven entrat el segle XIII.

Tot i això, sí que hi ha un sector de la població laica que sap llegir. Les il·lustracions que acompanyen alguns dels llibres en llengua materna denoten que la finalitat dels llibres potser ja no és una lectura en veu alta sinó una lectura visual privada (Saenger, 2004).

Segurament la incorporació de les tècniques d'escriptura que tenen lloc en els textos llatins, tardaran més en arribar als llibres escrits en llengua romànica (per la seva funcionalitat). La principal idea dels escrits en llengües maternes és poder ser exposats perquè tothom els entengui. Suposen una facilitat per la llengua i per la forma de conèixer el contingut, ja que per accedir a ells no és necessari conèixer el llatí ni saber llegir, només poder escoltar. No són copiats fins molt més tard, ja que no són llibres demanats pels lectors cultes. A més a més, són escrits en lletres gòtiques i sense separació de les paraules (Saenger, 2004).

En començar a plasmar aquestes obres orals en paper es planteja de nou un problema. És complicat saber com separar les paraules i aplicar la cursiva en llengua materna. Els copistes coneixen el correcte funcionament de la gramàtica llatina però no el de les llengües maternes, no existeix una regularitat ni cap regulació en elles. Aquesta normalització de les llengües romàniques, en una bona part de territoris mediterranis, no s'aconsegueix fins a molts segles més tard, moltes en edat contemporània. La separació de les parts invariables de l'oració no arriba a les llengües romàniques fins el segle XVI (Saenger, 2004).

Aquest buit de normes gramaticals provoca que, fins ben entrat el segle XIV, apareixen diverses còpies d'un mateix llibre escrit de diverses formes, demostrant que és un procés de descodificació del text clarament oral. Així doncs, encara que la lletra minúscula cursiva i la gramàtica llatina ja estan regulades, fins segles molt més tard no es comença aquest procés en les llengües romàniques (Saenger, 2004).

La nova dimensió de la lectura laica porta als autors a enriquir els textos escrits en llengües romances o maternes amb complexitats escolàstiques (que fins el moment només s'havia aconseguit amb llengua llatina); (Saenger, 2004).

Del mismo modo que el latín en escritura separada había facilitado el nacimiento del escolasticismo, así también la escritura separada en lengua vernácula permitió transferir a un nuevo público laico las sutilezas del pensamiento escolástico plenamente desarrollado (pàg.254).

La normalització i la constant traducció de les obres llatines a llengües romàniques també aporta una nova dimensió en el món del debat i de la discussió d'idees. La possibilitat que el públic laic llegeixi tota classe de llibres, en privat per mitjà de la lectura en silenci, pot originar i origina el naixement i la formulació de pensaments pròpies i individuals. Els lectors laics accedeixen a pensar i raonar moltes de les idees (que per desconeixença de la llengua llatina) han quedat recloses dins els murs de les universitats escolàstiques. Altrament, Saenger (2004) remarca:

La intimidad que proporcionaban la lectura y la escritura silenciosas pudo haber fomentado también las manifestaciones de ironía y de cinismo. La copia regia de las crónicas de Francia del 'Rozier de guerre', presentada como obra de Luis XI, tenía anotadas en los márgenes ciertas expresiones de sarcasmo que los reyes, dos siglos antes, leyendo en voz alta ante un grupo de personas, no se habrían atrevido a manifestar. Lo que es aún más importante, la lectura individual se convirtió en un medio de expresión para el pensamiento político subversivo (pàg.255).

Però, aquesta intimitat, no només deixa intuir la ironia i el cinisme dels personatges de l'època sinó també l'erotisme. Els relats eròtics que es comencen a consumir (obres similars a les de la Grècia i la Roma antigues) trenquen amb els preceptes de la doctrina cristiana. Això sí, aquest tall és possible gràcies a la llibertat de pensament que proporciona la lectura íntima dins del món laic. Tot i això, són escrits molt modestament i circulen d'una manera quasi clandestina, la moralitat cristiana de l'època no tolera la sensualitat i el desig sexual. Amb el pas del temps, cap a finals del segle XV, la intimitat de

la lectura silenciosa brinda un nou espai per a aquelles representacions gràfiques i explícites de la sexualitat humana dins de les literatures religioses;

En los libros de horas, tentadoras miniaturas que representaban a David espiando a Betsabé mientras se bañaba, acompañaban los salmos penitenciales. Otras miniaturas que ilustraban el calendario mostraban en la representación del mes de mayo a hombres y mujeres desnudos abrazándose, así como sugestivas escenas de caricias. Los dibujos de los márgenes representaban escenas homo y heterosexuales (Saenger, 2004, pàg.257).

Aquesta lectura privada també possibilita a les persones laiques accedir a una relació més estreta i íntima amb Déu. Aquesta possibilitat de llegir els textos litúrgics de manera més interioritzada, silenciosa i sense intermediaris, acaba desenvolupant una religiositat més interior i intensa, també de les i dels lectors laics. La necessitat d'orar i llegir en silenci es torna una eina clau, igual que pels escolàstics, pel desenvolupament del coneixement espiritual i culte. L'experiència espiritual individual cada cop és més regular, acceptada i reclamada i els llibres d'hores són molt demandats i copiats —dins del marc de la lectura en llengua romànica. Aquesta lectura dels textos sagrats en privacitat es considera que pot ajudar a la salvació de l'ànima però, a la mateixa vegada, també porta a pensar (sense tenir la visió canònica de l'església), qüestionar i opinar sobre els textos bíblics (Saenger, 2004).

6.3 La relació de les instàncies de poder en la elaboració d'escriptura

En contraposició a tot lo dit amb anterioritat, les disciplines dedicades a l'estudi de l'aprenentatge de la lectura i de l'escriptura han començat a investigar sobre el tema recentment. Per tant, encara cal ampliar i aprofundir les investigacions sobre aquestes temàtiques. Es coneixen les problemàtiques que hi ha al respecte: es reconegut i acceptat que no només aquells textos que arriben a nosaltres, a part dels de les elits, poden ser usats com a exemple de tota la societat alfabetitzada. Tot i això, la realitat latent (i que també està acceptada) és que els primers textos que han estat estudiats i s'estan estudiant són aquells que (a grans trets) no representen a les classes subalternes de la societat alfabetitzada. Això es deu a una raó molt simple i obvia, els textos produïts per les elits són conservats per qüestions de prestigi social i per ser considerats gairebé com obres d'art —per la seva cal·ligrafia, les rúbriques i ornamentacions que acompanyen els textos, la qualitat i el valor dels fulls de pergamí en els quals estan copiats. A més, també, hi ha textos (que tot i ser propis de les classes dominants) fan referència al poder i/o a les gestions relacionades amb aspectes administratius o burocràtics. El poder i les classes

mandataris usen l'escriptura per a reforçar les relacions burocràtiques i militars. Aquests textos o escrits, pel seu contingut polític també han estat conservats. Aquests són la mostra de que l'escriptura està estretament lligada al poder. Degut al seu contingut, dits textos també han estat estudiats però des d'una perspectiva de missatge i no de tècnica. Aquests, en mans d'epigrafistes i paleontòlegs poden tornar a ser rellegits i extreure d'ells informació sobre el mètode de producció en lloc d'informació sobre el contingut literal (Petrucci,1999).

Aquests textos, a la vegada poden ser analitzats de tal manera que ens poden arribar a parlar de les classes dominants però també de les classes subalternes, ja que, alguns dels missatges emesos (els que estan exposats en murals, parets, etcètera) necessàriament necessiten un receptor. Per tant, la necessitat d'emetre o deixar un missatge escrit en una àrea pública denota que hi ha part de la societat que té la capacitat de produir-lo, d'assimilar-lo, i processar-lo. Armando Petrucci (1999) fa una enumeració de sis punts que exposen la unió que té el poder amb l'escriptura. A tall de resum, aquests punts conclouen que el tipus de missatge emès és el que marca el nivell d'alfabetització de la societat estudiada (ja que el com i el què marquen el nivell de comprensió de l'emissor i el nivell del receptor). Aquests textos són de producció pròpia pel govern i les seves produccions gràfiques estan destinades a deixar un missatge pels súbdits coetanis però, també, perpetuar la seva memòria. Aquestes dos últimes característiques esmentades atorguen a les produccions gràfiques una particular solemnitat i esforç en la seva creació. Aquesta necessitat de cert impacte visual acaba essent també projectada en els suports sobre els quals s'escriu; paper, pergami, paper, però també suports durs com ara pissarra, marbre, metall, etcètera. La realització, sobre aquests suports materials, d'aquests testimonis gràfics, al ser de característiques especials també requereixen la necessitat de que el productor assumeixi un cert domini de l'ofici de treballar sobre materials sovint molt durs, per tal de produir models semblants i que atorguin autenticitat i funcionalitat constants per tal que no deixin mai de mostrar l'autoritat de la diplomàcia.

El mateix autor afirma que aquesta perspectiva d'anàlisi dels testimonis gràfics del poder, està estretament lligat a una "*propaganda de exposición gràfica*", ja que té caràcter auto-afirmatiu i auto-celebratiu. És un fenomen rellevant, ja que les produccions gràfiques del poder ocupen espais públics i creen una estreta relació entre escriptura i monuments, desenvolupament urbà, vés a dir, amb la programació urbanística de la ciutat (Petrucci, 1999).

Tot i això, Paul Saenger (2004) en el seu estudi tracta de l'arribada de les llengües romàniques a la població laica i com aquestes afecten a la nova producció llibresca i hàbits de lectura que aquests poden tenir. És a partir del segle XIII que la redacció de les llengües maternes es comença a normalitzar (no en normes ortogràfiques però sí en redacció)¹⁴. D'aquest nou context, tant els cercles de poder laics com les persones comunes en treuen profit a nivell personal. Els cercles de poder aprofiten la "normalització" de les llengües en la seva esfera privada –i no només per a comunicar-se amb el poble– i creen les seves pròpies biblioteques de consum exclusiu.

Els reis i nobles cada vegada de forma, més general saben llegir bé, però, malgrat això, els costums a la cort fan que la lectura en veu alta continuï sent l'eina clau per escoltar el contingut dels manuscrits. Aquests manuscrits poden ser de diferents temàtiques: litúrgia, cròniques, cançons de gesta, romanços i poesies de trobadors. La major part de textos que escolten els reis i la noblesa són textos que es componen per a ser memoritzats i representar-se oralment (Saenger, 2004).

Aquest procés d'adaptació de la llengua, s'inicia lleugerament al segle XIV i va tenir gran repercussió dins de les corts. Els secretaris reals escriuen els esborranys, que presenten als reis, amb lletra cursiva i en la llengua romanç o materna. La formalització en alguns formularis en llengües romàniques, d'algunes tipologies documentals, acaba provocant que cap al segle XV molts reis redactin les seves pròpies cartes, revisin els esborranys, o bé, firmin de pròpia mà. Poc a poc, l'analfabetisme dins dels grans cercles de poder no disminueix molt, però, sí que es redueix (Saenger, 2004).

La nova aristocràcia, del segle XIV, cada cop més lectora, augmenta la demanda de llibres. Les biblioteques aristocràtiques creixen de forma important. En elles troben tota classe de llibres escrits en llengües maternes, inclús alguns textos litúrgics traduïts i escrits en llengua romanç. La religió i la cultura es tornen cada cop quelcom més proper i quotidià pel lector laic. L'organització de les biblioteques aristocràtiques segueix la forma de les biblioteques monàstiques; tant en organització de l'espai com en metodologia per a redactar i ordenar els temes dins dels mateixos llibres (Saenger, 2004).

A la vegada, a mitjan segle XV, apareixen les primeres enciclopèdies geogràfiques, diccionaris, etcètera. Això demostra que la lectura en silenci, cada cop, té més pes dins de les corts. A més a més, les lectures (de qualsevol classe) van acompanyades

¹⁴ La problemàtica a la que s'enfronta l'adaptació de les llengües maternes és el mateix per a tota la població laica, independentment de la seva posició dins de la jerarquia social. Tot aquest procés està explicat, més extensament, en l'apartat anterior, seguint les paraules de Paul Saenger (2004).

d'il·lustracions. Aquestes miniatures tenen una funció complementària del text, ja que poden representar allò que s'està llegint. Els autors, doncs, ja des de finals de XIV pateixen un canvi de mentalitat, comprenen que el públic ha canviat i que la lectura ha de ser escrita pensant en el mateix lector del text i no en l'oient (Saenger, 2004).

Les llengües romàniques són el punt clau per a fer arribar la cultura a la població laica i que no coneixia el llatí. Dins de les esferes del poder, aquesta nova realitat lingüística va poder arribar un pas més enllà (atorgant a les classes dominats certa independència lecto-escritora). Tot i això, les biblioteques reials també podien estar formades (depenent del gust del propietari) d'obres iròniques, sarcàstiques, religioses o poemes eròtics.

6.4 La materialització de l'escriptura. Els suports de l'escriptura

Totes les diferents tipologies d'escriptura i finalitats que aquestes puguin atendre, al cap i a la fi, acaben essent materialitzades de la mateixa manera. La materialització dels escrits es rendeix a la necessitat d'un suport sobre el qual plasmar grafies. Al llarg del període estudiat, apareixen diversos suports que seran tractats en aquest punt.

Primerament, es podrien analitzar les **tauletes de cera**. Les tauletes de cera són un suport per a l'escriptura que prové ja de l'antiguitat romana. Aquesta classe de suports acostumen a ser fetes de fusta recoberta per una capa de cera (que no acostuma a ser ni massa espessa ni massa gruixuda). La forma en les que es presentaven era en agrupacions de dues tauletes o "*codex duplex*" però també se'n coneixen d'altres agrupacions: *codex triplex* (tres tauletes), *codex quintuplex* (cinc tauletes), *codex multiplex* (agrupacions de més de cinc tauletes). Tot i això, les tauletes de cera també poden ser classificades per la seva mida. Les de mida més petita són anomenades *codicilus* i solen ser emprades per a la correspondència. Per a escriure sobre aquesta superfície era necessari usar el estílo (*stilus*). Aquest útil pren la forma d'un punxó lleuger i, fent pressió sobre de la taula, s'aconseguia ratllar i gravar missatges sobre la superfície de cera (Millares Carlo, 1983).

La particularitat d'aquest suport és que permet ser reutilitzat diverses vegades. Segurament, en aquesta característica podria trobar-se la raó per la qual és el suport més emprat en l'aprenentatge de les primeres lletres. Tot i això, els abundants exemplars d'època medieval (trobat a França, Itàlia i Alemanya), també evidencien que les tauletes de cera eren usades per a altres funcions: per a fer els primers esbossos dels contractes, per a comptabilitat, cartes i testaments (Millares Carlo, 1983).

Tot seguit, un altre suport recurrent en època medieval fou el **papir**. Aquesta classe de suport d'escriptura està fabricat a través de les fibres vegetals que surten de la tija del jonc. Arriba a la mediterrània a través dels àrabs durant els primers segles de l'edat mitjana. Tot i això, ja al segle X, a Sicília es converteix en una zona de cultiu de jonc per a poder fabricar papir. Aquest fet demostra com el papir va tenir una bona acollida com a suport escrit pels cercles alfabetitzats de la zona del Mediterrani (Millares Carlo, 1983).

El papir té un procés de fabricació laboriós. Per a fabricar una làmina de papir s'han d'extreure, curiosament, les capes de fils interns de la tija del jonc i sobreposar-lo en dues capes per a poder premsar-les i, posteriorment posar a assecar al sol. De tot aquest procés en surt el paper de papir o *charta* que podien tenir diferents mides i gruix (depenent de les qualitats que presentes el papir és utilitzat per a diferents tasques). Un cop preparat el full de papir, es talla en tires del mateix format i s'enganxen entre elles d'esquerra a dreta, d'aquesta unió de fulls en surten els rotlles/volums de papir. Aquests rotlles, ja són el format final dels llibres que s'acaben enrotllant per a ser guardats. El rotlle o volum per a ser consultats s'ha de subjectar amb la mà dreta i estirar-lo amb l'esquerra, amb aquesta posició es permet que el volum es manipuli amb facilitat. Per a avançar amb la lectura, s'enrotlla el volum a mesura que progressava la tasca. El papir en època medieval és un material usat amb diverses finalitats: cancelleria, notaria, documents de particulars, documents eclesiàstics o pontificis (Millares Carlo,1983).

Com a suport predominantment, s'usa el **pergamí**. El *pergamenum* és un tipus de suport d'escriptura que, a diferència dels anteriors, té l'ús i domini dins de l'època medieval. Aquesta classe de material és fabricat amb pell curada i tractada de diferents animals: cabrit, cabra, moltó o vedell. Aquests tres animals són els més emprats, tot i això, els pergamins de més qualitat són aquells que estan fets de la pell dels animals joves o morts en néixer: pergamins de vitel·la. La preparació dels pergamins és una tasca, que fins al segle XIII, és pròpia dels monestirs, però a partir de l'esmentat segle apareix una secularització de la producció. A les grans ciutats apareixen gremis de pergaminers que, juntament amb els monestirs produeixen aquest model de suport d'escriptura. La forma i organització del pergamí és semblant a les de les tauletes de cera. Un cop fetes les planxes de pergamí, aquestes, són tallades en fulls més petits que, més tard, es pleguen i agrupen els uns dins dels altres. Dites agrupacions són anomenades quaderns, i poden tenir un nombre variable de fulls: *biniones* (dos fulls), *terniones* (tres fulls), *quaterniones* (quatre fulls), *quiniones* (cinc fulls), etcètera. La recopilació i el relligament dels diferents quaderns acaba convertint-se en un còdex o llibre (tal com el coneixem avui en dia) (Millares Carlo,1983).

Tot i les diferents agrupacions de quaderns que poden formar un còdex, la forma més comuna és l'agrupació en *quaternions*. L'escriptura dins del còdex és distribuïda a través de columnes (normalment dos), o bé, a línia tirada (de punta a punta del foli). La utilització dels pergamins suposa també tot un conjunt d'innovacions referents a l'organització del text. Al cap i a la fi el còdex, fins que no és relligat és un conjunt de folis que poden ser fàcilment desordenats. Per a solucionar tots aquests problemes apareixen tot un seguit de marques en els diferents folis per a poder mantenir la coherència del text: **signatura** (marques col·locades a les parts superiors o inferiors dels quaderns), **reclams** (marques fetes per a assegurar-se que la persona que s'encarrega de relligar els quaderns ho fa correctament), **foliació o paginació** (numeració de cada una de les pàgines dels diversos quaderns. És un fet poc generalitzat abans del segle VIII, però a partir del segle XV ja està completament generalitzat)(Millares Carlo,1983).

Altrament, el pergami és un material que té un procés de preparació llarg i costós. Existeixen evidències de la reutilització de les fulles de pergami ja escrites. És possible reutilitzar les fulles gratant suaument la tinta vella fins a eliminar-la i deixar-la neta o quasi. El full de pergami té un gruix considerable així que es pot rascar (amb cura) i reutilitzar-lo. Els llibres que utilitzen pergamins reaprofitats s'anomenen *palimpsestos* –aquesta tècnica de rascar la tinta també era útil per a arreglar les errades que podien sorgir durant la còpia (Millares Carlo,1983).

Els llibres elaborats amb l'ús del pergami com a matèria escriptòria també acaba provocant innovacions tècniques en relació a la lectura. Aquestes innovacions responen a la necessitat d'accedir al llibre superant les limitacions de pes i volum que aquest suposa.

...necesita soportes fijos y sólidos para la lectura; la escritura está dispuesta en dos columnas relativamente estrechas, con el texto más apretado, aunque una línea del texto coincide (...) con la cantidad de texto que es posible abarcar y comprender con un solo vistazo; el texto está cuidadosamente articulado en una serie de divisiones y subdivisiones (capítulos, párrafos, subpárrafos) más detallados que en el pasado, cuyo fin es facilitar la comprensión y, sobre todo, la consulta (Petrucci,1999,pàg. 188).

Quan s'introdueix el paper, malgrat la bona qualitat durant, almenys, els primers segles, és un material molt més prim que el pergami i s'ha d'anar amb més cura a l'hora de poder treure la tinta.

Poc a poc i paral·lelament s'empra el **paper**. Aquesta classe de suport l'introdueixen a Europa els àrabs (aprenent ells la tècnica dels xinesos) i és fa de la barreja de diferents substàncies fibroses i draps. Per a preparar el paper, és necessari triturar les fibres i els draps, un cop triturats es converteix en una pasta. Aquesta pasta és col·locada dins d'uns marcs de fusta (que marquen la forma del full) amb de fils de llautó —aquests permeten retirar l'aigua i la humitat però mantenir la pasta junta— que es submergeixen en recipients d'aigua. Posteriorment, a través dels fils que formen el marc i amb l'ajuda d'una premsa es retirava tota l'aigua i humitat del paper. Aquest procés deixa tot un seguit de marques en el producte final. Dites marques, més la “filigrana” o marca d'aigua (que posaven els mateixos mestres paperers) poden ser de gran ajuda per a poder datar i ubicar la procedència del paper i la seva cronologia. Per tant, el paper, per si sol, ja pot ajudar a determinar la cronologia i donar autenticitat amb les seves pròpies característiques morfològiques (independentment del text que escrit sobre ell)(Millares Carlo,1983).

Tot i això, es pot dir que l'ús del paper no és quelcom generalitzat fins als segles XIII-XIV. A la península Ibèrica, les evidències de l'ús del paper per a les cancelleries ja es fa evident des del regnat de Jaume I (segle XIII) (Millares Carlo,1983).

7 L'escriptura com a expressió cultural

7.1 El llibre. Algunes tipologies

7.1.1 El llibre d'autor

En època medieval el nombre d'autors que decideixen escriure llibres de la seva pròpia autoria creix, molt, apareixen els “llibres d'autor”. Aquesta pràctica s'estén al llarg dels segles XI-XIV. Aquests autors, en la seva majoria, accedeixen a la redacció d'un llibre a través del sistema del dictat. L'autor aporta la càrrega narrativa intel·lectual, el text produït sorgeix de la seva ment però el treball de redactar-lo recau en les mans d'un escrivà. Aquesta metodologia de producció suposa que el text passi per diverses mans, ja que en la revisió del text (un cop finalitzat) l'autor podia intervenir en la correcció personalment (Petrucci,1999).

Contràriament, a la direcció de la línia ascendent que segueix el treball de l'escrivà, per molt que hi ha un canvi de tornes i es vol donar més protagonisme a l'escrivà que a l'autor, la seva proximitat és inevitable. Ja no només pel procés de dictat que uneix els dos

personatges en la gènesi de la producció del llibre sinó, també, en un mateix espai. Els autors dels llibres, en general, (tot i que, com és evident hi ha les seves excepcions), són monjos. Aquests estan estretament lligats a la biblioteca del monestir i al seu arxiu. Per tant, no és estrany que els llibres produïts continguin relats d'història o hagiografia. La producció literària de "llibres d'autor", doncs, es basa en cròniques (universals, locals, regionals) i la narració de vides de sants i persones il·lustres dins de la societat. El fet en si, de produir "llibres d'autor" d'aquesta manera, no és quelcom estrany però s'ha de replantejar la relació, pel que fa a l'escriptura, que es crea entre l'autor i el propi text. Tot i això, l'anàlisi necessària per a encaixar aquest mètode de producció de llibres o escrits amb la capacitat d'escriure, ens porta a la relació del text inicial i de les seves successives còpies. L'autor en aquesta tipografia d'estudi queda en un segon pla i el focus de llum recau sobre l'escrivà/copista que crea l'original i les seves successives còpies (Petrucci,1999).

Al període comprès entre els segles XI-XIV apareixen un conjunt de figures noves dins el món de la producció de textos en època medieval que, a més a més, comporten un canvi en les seves funcions. L'escrivà i/o el copista acostumen a copiar els llibres, i realitzar còpies per a generar diferents exemplars d'una mateixa obra. Aquesta tasca és quelcom rutinari que implica l'ús de la vista i l'ús de la mà. En canvi, amb l'aparició i normalització de l'escriptura a través de dictat l'escrivà ha d'emprar l'oïda i la memòria, a més a més, de l'ús de la mà per a reproduir allò que escolta i reté en la ment (Petrucci,1999).

Altrament, la pràctica del dictat provoca que apareixien diferents tipologies de llibres d'autor. En primer lloc, estan els llibres que són completament escrits per un escrivà. En segon lloc, en certes ocasions, el dictat pot ser parcial i percebre que dins d'una mateixa obra poden haver treballat dues mans diferents. En tercer lloc, també hi havia llibres que són autògrafs, és a dir, escrits pel mateix autor intel·lectual. Aquesta tercera forma de traçar l'escriptura —personalment— fa que apareixien llibres amb característiques particulars. Els llibres autògrafs són llibres que solen estar escrits amb la finalitat de deixar quelcom per escrit però amb la finalitat de que el text quedi reclòs dins de les portes de la mateixa biblioteca del monestir, la seva finalitat és la conservació i rara vegada són copiats i difosos. Els que no són copiats poden ser considerats llibres únics, autèntics i pot ser nomenat còdex "*unicum*" que amb el pas del temps donen valor i qualitat a la biblioteca que els conserva (Petrucci,1999).

A la mateixa vegada, els textos d'aquesta índole (tot i que aquesta característica també pot ser atribuïda a l'escriptura mixta) estan rellegits i corregits diverses vegades usant

tècniques que permeten que la correcció sigui quasi imperceptible. El raspat fou la pràctica de correcció més estesa però també són tècniques lentes d'emprar. L'aparició d'aquests nous formats d'escriptura com el còdex acaben relegant a l'escrivà o copista d'un llibre d'autor a un segon pla, en el qual la seva tècnica d'escriptura no és valorada sota el seu nom sinó sota el nom de l'autor intel·lectual. Això és possible per la temàtica de la qual tracten els llibres, ja que, no és necessari el reconeixement de l'escrivà per a donar veracitat a allò que recull el text (Petrucci,1999).

Paul Saenger (2004) també parla d'aquesta tipologia de llibres i reafirma que; tota la renovació relacionada amb la forma d'escriure, sobretot en la morfologia de l'escriptura, evoca confiança suficient com perquè, les persones que coneixen la pràctica intel·lectual de la lecto-escriptura, escriguin els seus propis llibres. Sense la necessitat de l'intermediari, escriure allò que es pensa es converteix en un procés íntim i que brinda una certa llibertat. Es coneixen autors del segle XII, com Guiberto de Nogent que expressa sentiments íntims i personals, ja que aconsegueix una zona de confort on el seu pensament, no ha de ser transmès per ningú, queda en la seva parcel·la de privacitat. D'aquest autor se'n coneixen diversos relats íntims:

Guiberto compuso en secreto poemas eróticos basados en los de la Antigüedad, ocultándoselos a sus propios cofrades. También compuso en secreto un comentario sobre el Génesis y lo escondió para que no lo encontrara el abad (pàg.221).

Aquesta tipologia d'escriptura íntima es converteix en una característica de la cultura literària durant els últims anys de l'edat mitjana. Aporta una nova realitat entre autor-escriptor-lector; (Saenger, 2004).

El deseo de los autores de componer en forma escrita antes que mediante dictado oral, destronado por los nuevos artificios para facilitar la lectura, se via frustrado por la dificultad de escribir en letra formal de libro, que exigía un ritmo lento y pausado. Como consecuencia de ello, muchos manuscritos de autor de los siglos XI y XII eran libros como los de Berengario de Tours, Godofredo de Auxerrey Guillenno de Saint-Thierry, en los cuales el autor –como copista y corrector- era un colaborador más en la preparación de un códice escrito por varias manos; los ayudantes del autor trabajaban a partir de un texto original escrito sobre tabletas de cera o trozos de pergamino. (pàg.223).

Així doncs, els manuscrits d'autors solen ser fets només amb l'aportació del mateix autor. Però, en alguns casos es pot comptar amb la presència de secretaris per a agilitzar la feina.

Un tret molt característic d'aquestes obres (i que ens demostra el treball de l'autor en la redacció de la seva obra) són les ratllades i les notes fetes en els marges de la pàgina. Aquestes demostren que l'autor era partícip de la redacció i la correcció del text (Saenger, 2004).

Dins del món del copista i la còpia apareix un nou instrument en l' *scriptorium*, que ajudaran a reproduir una pàgina de manera quasi mecànica¹⁵, com a conjunt d'imatges visuals (prescindint de l'oralitat com a ajuda per a la memorització immediata) (Saenger, 2004).

Las miniaturas y xilografias que representan scriptoria tardomedievales muestrana los copistas con los labios sellados, sentados en unas mesas especiales provistas de atriles, utilizando diversos marcalíneas mecánicas para guiar la vista al cotejar el origina. (pàg.226).

La feina dels copistes i la seva metodologia de treball es veuen dràsticament canviades. Tant és aquest canvi que, a finals de l'edat mitjana, Petrarca es refereix als copistes com a pintors. Les habilitats cognitives dels copistes o pintor-copista de finals d'època medieval són cada cop més semblants a les d'un mecanògraf. Llegien mentre reproduïen allò que veïen, sense prendre atenció al contingut, dibuixaven les lletres sobre el paper. Era una còpia totalment mecànica i visual (Saenger, 2004).

7.1.2 Llibres compilats: el llibre miscel·lani i florilegis

El desenvolupament de l'escolàstica i el seu ensenyament a les universitats, amb les lectures que fa de la filosofia i la teologia, aporta grans canvis a diferents nivells en la cultura medieval –fent una lectura de la tardo-antiguitat romana pròpia. Els autors promotors de l'escolàstica la consideraven la més adient per la seva època—. Específicament, la lectura com a eina intel·lectual és converteix en un exercici escolar que s'implementa en les escoles de les catedrals, dels monestirs i a les universitats. Amb el desenvolupament demogràfic, econòmic en general i comercial en particular, la societat del món occidental evoluciona, canvia i tindrà noves necessitats. La lectura pren pes dins de la societat (encara que majoritàriament sigui en l'àmbit urbà, però no exclusivament: la

¹⁵Cal recordar el que significa l'aplicació del sistema de la *pecia*, és a dir, la còpia d'un determinat quadern per un mateix copista, a partir del naixement i desenvolupament de les universitats europees, i després s'aplicarà també en els grans tallers llibreries de totes les importants ciutats europees. Aquest sistema de treball de la *pecia*, d'atribuir un quadern determinat a cada copista augmenta considerablement la rapidesa de la copia de llibres per a poder cobrir, d'una banda, la demanda que suposen les universitats i, d'altra banda, una mica més tard la demanda de les altes classes urbanes que encarreguen llibres de luxe en els millors tallers de còpia (els consellers –per ells, les seves dones, filles i per fer algun regal valuós, els banquers, juristes, comerciants –homes i dones-, mercaderes –homes i dones-, i els menestrals més rics, com per exemple els platers).

lectura i l'escriptura es fan més necessàries a grups socials diversos, per controlar i administrar els seus béns i guanys, per poder resar i tenir una relació més directa les devocions particulars) i es duu a terme una transformació del mateix concepte de llegir. Una mostra d'això és el "*Didascalicon*" d'Huc de Sant Víctor, al segle XII, que se n'ocupa i dels ensenyaments i dels seus mètodes, entre ells de l'art de la lectura fet que expressa com la lectura i l'ensenyança pren i tenen, cada cop, un paper més important (Hamesse, 2004).

No és fins al segle XIII que la lectura i l'aprenentatge es fusionen sota un mateix concepte. La manera d'accedir als llibres i de comprendre'ls canvia totalment, ja que és necessari conèixer el mètode per a comprendre el contingut d'un text. És necessari l'organització del text per a poder fer una lectura correcta perquè allò que s'està llegint, en la majoria dels casos, era la *Sacra Scriptura*. És precís que el lector pugui trobar amb facilitat allò que necessita del llibre per això es comencen a establir divisions en els llibres. Es van separant i marcant les diferents parts dels textos. Es marquen els paràgrafs (amb un calderó,¹⁶ que és un dels senyals típics de canvi de text), es posen títols als diferents capítols, apareixen elements semblants a índex de contingut i/o alfabètics, etcètera. Aquesta lectura escolàstica marca un tall radical amb el mètode de lectura anterior, ara la lectura marca un aprenentatge lent però rigorós (Hamesse, 2004).

Però com ja s'ha vist anteriorment, els canvis del mode de llegir van tenir lloc des del segle XII, és a partir d'aquest moment que amb el corrent escolàstic l'escriptura pren un nivell superior a través de l'ensenyança. La novetat residia en aportacions dins de la manera d'executar la lectura, ja que els continguts no varien gaire. Els textos que es llegien, s'aprenien i es comenten no havien variat gaire, és a dir, s'incorporen textos nous, però, es mantenen les sagrades escriptures. Es va conformant un interès en saber com ensenyar a llegir però no només per a poder conèixer les obres divines sinó per a poder, en l'àmbit privat pensar en elles i en d'altres. L'increment de producció 'llibresca' modifica les relacions amb els llibres i les fa més personals (Hamesse, 2004).

[...] *en cuanto a la difusión y la utilización del libro en la época escolástica es el papel desempeñado a ese nivel por las diversas órdenes religiosas. Por su intermediación, la importancia del libro se desarrolló en dos niveles: el de la transmisión generalizada de la cultura escrita y el de la selección de las obras que había que leer. Se fomentó la difusión de determinados textos, mientras que las autoridades eclesiásticas opinaban*

¹⁶ Signe de paràgraf, signe de diferents formes que serveix per indicar un començament de paràgraf o part d'un text. Josepa ARNALL i JUAN, *El llibre manuscrit*, Barcelona, Edics. i Publicacions de la Univesitat de Barcelona, 2002, 53.

que otros eran peligrosos para poner en todas las manos. Como vemos, en el siglo XIII el conceptomismo de lectura iba a sufrir unas modificaciones fundamentales[...]
(Hamesse, 2004, pàg.187).

L'augment de la producció i redacció de llibres no va cessar des dels segles XII-XIII-XIV. La lectura ha de ser ràpida per a poder arribar a comprendre tota la realitat 'llibresca' del moment. És necessari poder trobar, ràpidament, fragments, frases, paraules claus que atorguin als nous escrits validesa i rigor (ja que els textos citats són fragments de la Bíblia, dels autors clàssics o d'autors/es medievals). A arran d'aquesta demanda apareixen les compilacions de textos o florilegis (Hamesse, 2004).

Els florilegis eren la suma de diverses parts bàsiques i rellevants d'una obra que havien de ser memoritzades. Aporta una lectura fragmentada que no permet profunditzar en la totalitat de l'obra però sí que permet accedir a la seva essència. La utilitat preval davant el coneixement. També apareix, com una creació plenament medieval el llibre miscel·làni.¹⁷D'altra banda, l'aparició d'aquesta tipologia de llibres també pot ser originada/provocada per la dificultat d'accedir a un manuscrit complet perquè és costós. Tanmateix, la consulta d'aquests llibres no afavoria la creació de teories ni comentaris personals, es creu que el seu èxit prové del bon criteri dels compiladors que els elaboraven (que podien assegurar que estiguessin lliures de passatges que comentessin alguna classe d'heretgia). Un bon exemple són les obres exposades a continuació (Hamesse, 2004):

Conscientes de esas dificultades, los autores de la época apelaron a sumas muy útiles, redactadas con miras a hallar una solución al problema. En aquella época podía consultarse la Glosa ordinaria, instrumento de trabajo insustituible para la comprensión del texto bíblico; el Decreto de Graciano, que hacia accesible a los juristas el material indispensable que había que conocer en su disciplina, así como el Libro de las Sentencias de Pedro Lombardo, destinado a los teólogos (pàg.191).

Altrament, al llarg del segle XIII també s'aprecia una innovació en els vocables i el vocabulari, que arriba a canviar de significat. L'aparició de les universitats escolàstiques i la necessitat de crear unes doctrines d'ensenyança adequades a elles fa que això canviï ràpidament (Hamesse, 2004).

També és en aquest moment que es multipliquen les enciclopèdies, impulsades, bàsicament, per els ordes mendicants, que tenen la intencionalitat de reunir el més essencial de diversos àmbits del saber—*Les Etimologies* de sant Isidoro de Sevilla és

¹⁷En el qual s'inclouen diverses obres senceres en un mateix volum.

considerada una de les primeres enciclopèdies. Acompanyades de glossaris i lèxics per a facilitar la lectura i la comprensió. Això reafirma que el saber és la màxima aspiració del lector i que la saviesa mitjançant només la lectura repetida (com la que usen els monjos i les monges en les lectures espirituals) ja no és prioritària (Hamesse, 2004).

Aquests llibres que sintetitzen els coneixements globals, circulen, bé, entre alguns grups socials, com el de la gent corrent, al marge de la gent culta religiosa i laica però també va arribar a les escoles i universitats. Tot i això, aquests llibres són considerats lectures secundàries per molt que, en alguns casos, substituïssin la lectura de l'obra original (tot i que són eines realment útils per a la formació dels autors medievals). Aquestes síntesis foren la clau per a brindar arguments o millor frases d'accés ràpid a aquells que volien escriure, utilitzant el pes de les paraules d'autors cèlebres, és a dir, utilitzant les *auctoritates*. Tot i semblar peces claus per a comprendre la mentalitat de l'època, sobre el que significa i el valor que té el llegir i l' escriure (ja que reduïen el volum de lectura a través d'escriure només el més rellevant), aquesta tipologia de manuals de síntesis no han estat extensament estudiats, ja que alguns historiadors consideren que minven l'interès vers l'obra original (Hamesse, 2004).

Tot i ser considerades obres de segona categoria, des del segle XIV, els compendis van arribar a ser utilitzats com a manuals per a les classes en les universitats germàniques. Tot i que, més tard, es varen expandir també com a manuals a la resta d'Europa. És a través d'aquestes eines exposades, com s'aprecia el canvi de mentalitat que hi ha entre el mètode d'ensenyança monàstic amb el nou mètode escolàstic. La *disputatio* (discussió) i la *praedicatio* (predicació) substitueixen a la meditació i a la contemplació. Ara el text podia ser abordat de tres maneres diferents: l'explicació i el comentari (*legere*), l'art de la discussió (*disputare*) i la dimensió espiritual (*praedicare*). En aquestes noves bases dins l'ensenyament es deixa entreveure els fonaments de la filosofia aristotèlica; la dialèctica i la capacitat de raonar (i no només memoritzar) són dos nous ítems a adquirir (Hamesse, 2004).

La lectura, la discusión y la predicación ya no fueron consideradas como partes iguales. Todas esas razones pasaron a fomentar el recurso a instrumentos de trabajo en todos los terrenos en lugar de la lectura del texto que constituía la base de toda cultura: la Biblia. (pàg.197).

En l'etapa escolàstica les biblioteques ofereixen l'opció de cedir els manuscrits o llibres en préstec, d'aquesta manera els alumnes poden accedir a ells. Tot i aquesta mesura, els exemplars són reduïts i no arriben a complir amb la demanda. S'incentiva la còpia de

manuscrits però, aquest procés, és lent i costós: lent per a poder assegurar-se de no difondre informació errònia i costós a causa dels materials que s'empren com a suports de l'escriptura. Aquests motius fan que els resums dels textos, comentaris i florilegis guanyin posicions vers els manuscrits complets dins de l'esfera estudiantil (Hamesse, 2004).

Aquesta tendència encara es veu més incentivada després dels estralls que deixa l'epidèmia de la pesta negra (1348) —tot i que, amb la dita epidèmia, les ciutats i els centres educatius van quedar reduïts en nombre. Aquesta fou l'oportunitat perquè alguns, amants de la lectura com a font de saber (i no com a font per a debatre) puguin tornar a retrobar-se amb els manuscrits originals perquè la seva demanda s'ha reduït dràsticament en nombre—. Els alumnes que accedien a les universitats, cada cop amb més freqüència, eren propis dels estrats rurals més rics i, en general, el nivell de l'alumnat és més baix que en les anteriors generacions (possiblement a causa de la sistemàtica utilització de les compilacions com a base per a l'estudi). També hi ha evidències de que l'habilitat de l'escriptura dins de les aules no és excel·lent i prendre notes pot resultar una tasca complicada. A conseqüència dels ítems exposats, i per molt que pugui semblar contradictori, els estudiants i, fins i tot, bona part del professorat accedeixen als materials auxiliars. Tot i això, en aquest material auxiliar radica un problema capital: la seva fiabilitat. Molts dels resums i reculls són d'autoria anònima i abans d'utilitzar-lo, com a font per l'estudi, és necessari saber sota quins criteris s'ha fet la recopilació i si els seus criteris es corresponen amb els necessaris (Hamesse, 2004).

Petrucci (1999) també tracta un dels llibres compilats més populars de l'edat mitjana: els llibres miscel·lanis. Els primers segles d'expansió del cristianisme es produeix un petit trencament respecte a la cultura clàssica. Són inventats llibres que recopilen diverses obres. La unió de les diverses obres en un sol llibre, és a dir, els llibres miscel·lanis. Dita compilació pot estar basada en la semblança temàtica o bé en l'autoria, és a dir, un llibre que recopila diverses obres d'un sol autor. Tot i això, no sempre ha de tenir un sentit aparent i es pot tractar de la recopilació d'obres de manera atzarosa i juxtaposada, sense cap nexa d'unió entre la primera lectura i la següent. A la mateixa vegada, també apareixen textos evangèlics dividits en fragments, les *cola et commata*. En paraules del mateix a Petrucci (1999):

... estos breves segmentos textuales permitirán, por su aislamiento, una lectura más fácil, accesible incluso a los semialfabetizados que tenían una escasa práctica con los libros. Esta novedad había sido introducida por Jeronimo para servir, como el mismo dice "utilitati gentium"; en realidad, se trataba de acudir en ayuda, como recuerda Casiodoro (Inst. I,

praef.9 y I, XII, 4), de los "simplices fratres", para quienes era la única manera de "pranuntiatere sacratissimas lectiones" "inculpabiliter". (pàg.183).

7.1.3 El llibre de luxe

Els llibres de luxe, al llarg de l'edat mitjana, són quelcom apreciat i valorat¹⁸. A la mateixa vegada, són escassos i costosos. Parlar d'aquesta classe de llibres no implica només una anàlisi morfològica, gràfica, lèxica o iconogràfica sinó que va més enllà, poden ser apreciats i utilitzats de maneres diferents (que trenquen amb la utilitat més comuna que té un llibre).

Els llibres de luxe, tal com el seu mateix nom indica són llibres però d'un valor superior. Per una banda, el seu valor "superior" està relacionat amb una qüestió plenament costosa dels materials. Per a la realització d'aquests llibres s'empra l'ús de les millors pells dels animals (que després de ser tractades correctament) formen les diferents pàgines dels manuscrits. La pell de vitel·la sol ser la més costosa, la més escassa i la més demandada per aquesta classe de llibres. A més a més, les tintes per escriure les diverses pàgines és d'excel·lent qualitat. Moltes d'aquestes obres estan escrites, il·luminades i adornades amb porcions d'or o de plata (el que fa que el llibre és més luxós però també que augmenti més el seu preu). En alguns casos, les il·lustracions i il·luminacions ocupen la totalitat d'un foli o inclús hi ha il·lustracions bifoli. Tot el treball, la mà d'obra i la professionalització dels copistes i dels il·lustradors també fa que el preu del producte final augmenti. Així doncs, llegir un llibre de tals qualitats materials era un gran plaer per aquelles persones que sabien llegir.

Per l'altra banda, aquesta classe de llibres també eren valorats per aquelles persones analfabetes que no podien llegir-lo. Tothom, deixant de banda si podien llegir o no, reconeixia el seu valor i la seva elaboració exquisida i són tractats com a objectes de gran valor. Els llibres de luxe també tenien un valor social perquè tenir-ne un atorgava prestigi

¹⁸Les primeres anàlisis de llibres, fonamentalment de luxe, encara que no exclusivament, s'inclouen en la corrent historiogràfica més tradicional, dels i de les historiadors de la Cultura Escrita i/o paleogràfs/es francesos i belgues, que consideraven que la paleografia (aquestes i aquests autors no parlaven de Cultura escrita) o la cultura escrita s'havia d'ocupar només d'estudiar com a materials sobre suports tous, dels llibres, els llibres eren la font bàsica i quasi única per entendre i estudiar l'escriptura com a manifestació cultural d'una societat. Però, com sabem els llibres són una elaboració exclusiva per les classes altes eclesiàstiques i laiques, però sempre hem de tenir en compte l'època d'anàlisis concreta que fan els i les estudiosos per poder precisar bé les seves reflexions. En qualsevol cas, si només s'analitza com a font de cultura els llibres, excloent tota la resta de materials escrits, sobre pergamí o paper, que ens donen informacions fonamentals de la cultura i la societat que els va elaborar. Entre els autors que d'aquesta línia historiogràfica, com exemple, podem citar Leon Gilissen, Françoise Gasparri i, d'altres autores i autors de la anomenada escola franco-belga. Potser, és més adequat dir de la mal anomenada escola franco-belga, perquè mai va constituir propiament una escola.

social a la família. En aquest aspecte el llibre es deslliga del seu concepte intel·lectual per a representar poder. Aquesta tipologia de llibres poden ser comprats o regalats però sempre com a símbol d'estatus social. Solien estar exposats (per les il·lustracions més boniques) dins de les cases com a obres d'art.

Així doncs, el llibre de luxe és una tipologia de manuscrit que pot ser realment útil per a estudiar a les classes socials altes de la societat i per a conèixer les tècniques de còpia i d'il·lustració o il·luminació del període medieval. Tot i això, no podran ser presos com a la representació del total de la població alfabetitzada, ja que pel seu preu només arribaven a escasses mans.

Un bon exemple d'aquesta classe de llibres és *el Beatus de la Catedral de Girona*. En concret aquest és un llibre de luxe de temàtica religiosa. Abans de començar amb la descripció formal del manuscrit crec que és necessari puntualitzar en l'explicació del que és un *Beatus*. Segons la Gran enciclopèdia catalana un *beatus* és:

Nom amb què és conegut el *Comentari de l'Apocalipsi*¹⁹ de sant Joan i del *Llibre de Daniel*, escrit per *Beat de Liébana* i del qual hi ha còpies nombroses dels ssX al XIII, en general il·lustrades profusament. (GEC, 1994).

Així doncs, el comentari de l'apocalipsi anomenat *beatus* rep aquest nom a conseqüència del seu escriptor: el Beat de Liébana. La mateixa enciclopèdia ofereix una entrada en la qual explica qui és el Beat de Liébana. Aquest és un monjo càntabre i abat del monestir de Sant Martí de Turieno, actual monestir de Sant Toribi en la vall de Liébana— que cap als voltants del 776 compila un comentari de l'Apocalipsi dividit en dotze volums o llibres. A partir d'aquesta col·lecció de llibres és quan es conforma la paraula genèrica de *beatus* per a fer referència a dita tipologia de comentari teològic. (GEC, 1994).

El context ideològic en què és data l'aparició d'aquests comentaris, correspon a un moment clau de controvèrsia religiosa (probablement dels últims conflictes ideològics abans d'arribar a conformar els dogmes del cristianisme) en el qual apareix el debat de l'adopcionisme²⁰, al voltant del segle X. En el territori hispà, més enllà de les diversitats

¹⁹Escrit profètic de l'evangelista sant Joan, enviat en forma de carta a les esglésies de la província romana d'Àsia, vid. GEC.

²⁰Doctrina que ensenya que Jesucrist, com a home, és fill de Déu només per adopció. Els precedents de la doctrina es troben ja en Teodot a Roma cap al 190 i en els monarquians. Pau de Samòsata (s.III) afirmà que el Verb no més influïa damunt Jesucrist, dins el qual habitava com en un temple. Arriinclogué dins l'adopció el mateix Verb. Segons Marcel d'Ancira (~300– ~374) el Verb serà veritable fill de Déu a la fi dels temps. Idees semblants es retroben en Teodor de Mopsuèstia, Nestori i l'escola d'Antioquia. L'adopcionisme aparegué a la península Ibèrica per obra d'Elipand de Toledo, al s.VIII, que polemitzà amb el Beat de Liébana. El bisbe Fèlix d'Urgells'hi adherí i el defensa

geo-polítiques que pogueren haver-hi, les zones territorials del sud i les del nord també es veuen confrontades pel debat de l'adopcionisme. Amb molta seguretat els *Beatus*fets per l'abat de Liébana poden sorgir com a resposta als plantejaments heredoxes adopcionistes elaborats pel bisbe Elipando de Toledo (Roura i Güibas, 2004). A més a més, aquesta tipologia de comentaris són bastant comuns en l'època perquè expressen la por per la arribada de l'any 1000²¹.

Valorant les afirmacions anteriors, el *Beatus de Girona*, pot ser descrit formalment d'aquesta manera: és un manuscrit miniat, il·luminat o pintat datat cap a finals del segle X, més concretament pels vols del 975. És originari del regne de Lleó, segurament copiat a l'escriptori del monestir de Tábara i fet per encàrrec de l'abat Domingo (del qual no se'n coneix més informació). L'autoria del cos del text principal se li atribueix al monjo Senior, tot i que al llarg del text s'aprecien variants gràfiques que poden deixar intuir la col·laboració d'una altra mà, probablement, la del monjo Emeterio. Està escrit en lletra visigòtica (fet que pot demostrar la importació del llibre, ja que a Catalunya a aquesta època ja podem parlar de difusió de l'escriptura carolina).²² Les miniatures i il·lustracions que apareixen són fetes per la pintora i il·luminadora la monja En o Ende (fet singular, ja que és l'única gran il·luminadora, d'aquesta època, de la qual tenim documentat el nom). L'exemplar del *beatus* que hi ha a la catedral de Girona fou propietat del cabiscol Juan tal com es confirma en el seu testament datat el 1078. Aquest és just aquest any el de l'arribada del *Beatus* a Girona²³ (Roura i Güibas, 2004).

Tot i això, el que fa que el *Beatus* de Girona tingui un gran valor, que va més enllà de les característiques gràfiques i de la perfecta escriptura (fàcilment intel·ligible), és la qualitat i la quantitat de les seves il·luminacions:

amb tant d'ardor, que a l'imperi franc l'adopcionisme s'anomenà *heretgia feliciana*. Tingué en contra seu el teòleg anglès Alcuí i de l'abat reformador Benet d'Aniana, fundador de Cluny. Els concilis de Ratisbona (792), de Frankfurt (794), de Roma (798) i d'Aquisgrà (798-800), convocats per Carlemany i Lleó III, condemnaren l'adopcionisme. Bé que la persecució de la secta la va fer desaparèixer, alguns aspectes de la doctrina, es diu que es retroben, encara, en Abelard (s. XII) i en Gilbert de la Porrée. Alguns teòlegs intentaren més tard una interpretació ortodoxa de l'adopcionisme. (GEC, 1994).

²¹ La por a l'any 1000 està fundada sota la creença que, un cop arribat el mil·lenni del naixement de Crist, el món arribaria a la seva fi i, amb aquesta, el Judici Final.

²² Maria Josepa Arnall Juan, "La escriptura carolina", a Àngel Riesco Terrero (ed.), *Introducció a la Paleografia y la Diplomàtica general*, Gijón, edit. Síntesis, 1999, 98-110. Vid., ídem, *L'escriptura a les terres gironines*, Girona,.

²³ S'hauria d'esmentar la diferencia entre els dos *Beatus* de Girona. Actualment, a la catedral de Girona regeix la presència del *beatus* que ha estat descrit en aquest apartat. Tot i això, a la mateixa ciutat de Girona es va generar una còpia del mateix comentari de l'apocalipsi. El que fou generat a Girona a finals del segle XI, actualment és conserva a la biblioteca de Turí.

The 114 full-page illustrations and countless miniatures make this the most complete and rich Beatus in iconographic terms. Furthermore, the fact that these paintings were the work of a woman, the miniaturist En, add saninterestingand original touch to the decorativewealth of the codex. (https://docs.moleiro.com/girona_beatus.pdf)

El manuscrit inclou en el seu interior 114 il·lustracions fetes amb pigments de minerals preciosos com ara l'or i l'argent. En aquestes miniatures també es demostra una precisió única de la tècnica i un interès latent pel realisme de l'anatomia humana. A més a més, es poden apreciar les múltiples influències que hi ha en aquest *Beatus*:

[...] the Gerona Beatus not only has the most images but also the most complex iconography, a combination of elements from differenttraditions: Gnostic, Carolingian from the school of Tours, Visigothicand, to a less erextentand particularly in decorative aspects, Islamic. Thein fluence of profane iconography and possibly oral tradition must not be overlooked, being a characteristic typical of this manuscript. (https://docs.moleiro.com/girona_beatus.pdf)

Tota aquesta iconografia acompanya el text i narra, a través de la representació gràfica, les diverses escenes que són esmentades al llarg del *beatus*. Per aquest motiu la iconogràfica es podria dividir en tres tipologies diferents:

- *extra-apocalyptic: which transforms the manuscript in to a sort of summarised, figured Biblewith particular emphasis on the life of Christ, in a period when this iconography was virtually exceptional in the western Hispanic kingdoms, hencethewealth of visual sourcesused in the composition of these images;*
- *apocalyptic: located between the tale of St John and the commentary by Beatus; in this instance, the image, used to reinforce the text of the Revelation visually, follows the narration rather than its explanation;*
- *and finally a feature exclusive to branch I1b: added to the end of the codex is St Jerome'scommentary on the Book of Daniel, influenced by biblical illustrations typical of this book, as can be seen in later works such as the Rodes and Ripoll Bibles.*

(https://docs.moleiro.com/girona_beatus.pdf)

Les il·lustracions són de gran qualitat però en concret m'agradaria comentar una en especial com és *La mujer sobre la bestia escarlata*, també coneguda com la dona babilònica. Ja que en aquesta imatge es poden veure quasi totes les qualitats esmentades.

Fig.4. *Beatus de Liébana*. (Catedral de Girona), foli 209r.

En aquesta il·lustració es veu representada a una dona de cabells llargs i foscos. Té el tors, les mans i la cara girades lateralment. Tota ella va vestida amb teles vermelles (pròpies d'un relat apocalíptic) que denoten un toc oriental en la forma de vestir, tot i això, ella està descalça. Per la seva vestimenta es poden intuir medallons o joieria d'or que van acompanyats d'uns cercles que es poden intuir com a perles. Tot i això, la joia més gran la porta sobre el vel que li cobreix el cabell. En el seu cap s'observa una corona d'or en forma de triangle invertit (dins seu es pot observar una forma similar a la d'una lluna creixent, com a clara referència al món islàmic). Amb la mà dreta, lleugerament més alçada, agafa una copa daurada mentre que amb l'esquerra manté ferma les regnes de la bèstia que cavalca (Roura i Güibas, 2004).

Aquesta bèstia, a la vegada, es dirigeix cap a la dreta de la imatge. Tota ella és verda amb punts negres estesos per tot el seu llom. Possiblement a través del color verd i negre es pot trobar, un altre cop, una referència a l'Islam (ja que aquests dos colors són representatius del món musulmà). A més a més, aquesta bèstia en té set caps (nombre amb un significat especial, per tant no triat a l'atzar); tres dels caps miren a la dreta, altres tres miren a l'esquerra i el més gran es situa en la diagonal formada pels altres sis. Tres d'aquests caps, orientats cap a la dreta, porten cinc banyes (fet que contradiu el text apocalíptic perquè n'hauria de portar deu). El cos de la bèstia és semblant al d'un felí gros i robust però acompanyat amb una cua llarga acabada amb un cap de serp amb banya.

8 Escoles historiogràfiques

El fet d'estudiar la manera en la qual s'ensenyava o s'adquiria l'escriptura és un terreny que no ha estat estudiat abans. Aquesta àrea d'estudi, segons Gimeno Blay (1995) podria haver estat tractada per historiadors de l'educació, o bé, per paleògrafs. Aquests darrers mai s'han aturat a examinar el com ni el perquè de l'escriptura, sinó que directament s'han ocupat de l'estudi de les obres i totes aquelles mostres i indicis d'escriptura. La informació que s'obté d'aquest estudi és vàlida però no completa, ja que s'acaba construint un discurs basat en l'anàlisi dels grans manuscrits. Els grans manuscrits són importants i aporten informació molt rica però, a la mateixa vegada, només acaben parlant del propietari del llibre que té la capacitat monetària per a poder comprar un manuscrit de luxe i de l'escrivà/copista que el va produir. Si tota la recerca es basa només amb aquesta classe de fonts, al cap i a la fi, s'acaba produint una història de la cultura escrita parcial, classista que no té en consideració tots els estrats socials i les seves capacitats —fent referència només a la capacitat lectora i d'escriptura, és a dir, el nivell d'alfabetització. D'aquesta manera, segurament, s'acabà generalitzant el mite de que les classes més desfavorides de la societat medieval eren analfabetes. Tot i això, aquesta falta d'informació sobre els processos d'aprenentatge pot tenir una justificació que va més enllà de l'argument exposat anteriorment. La falta de coneixent també pot estar raonada amb la dificultat d'arribar a conèixer el mètode. No existia un sol mètode d'ensenyament sinó varis adaptats a les necessitats de la gent. Els mètodes servien com a resposta a la necessitat real per la qual el nen accedia a l'escola.

A la vegada, Francisco M. Gimeno Blay (1995), també associa el desconeixement del tema historiogràfic a un segon factor. Aquest segon factor es fonamenta en dues premisses:

- Les taxes d'alfabetització són baixes per tant l'estrat de societat que es pot posar sota estudi és molt reduït.
- A l'hora d'executar les pràctiques de les primeres escriptures no es va pretendre valorar els suports. Les primeres mostres en les quals es pot apreciar l'aprenentatge de la cal·ligrafia no eren quelcom que fos guardat. Les taules que han arribat a l'actualitat són molt escasses. A més a més, els suports com ara les tauletes de cera, els papers, etcètera en el quals s'escriu apareixen de manera inconnexa i totalment aleatòria. Les proves d'escriptura que es conserven són aquelles que tenen un caràcter més literari o institucional i que, pel seu contingut, alguna institució ha decidit que eren necessari preservar —però es conserva pel contingut i no pel fet de ser mostres dels primers traços de cal·ligrafia.

A més l'autor, de nou, apunta un tercer factor que pot explicar el desconeixement i la dificultat d'investigar l'aprenentatge de la lecto-escriptura. Les necessitats que tenen els òrgans de govern i les diverses institucions per a generar documentació, que si que s'ha mantingut. Afegeix, l'estudiós, que aprendre la gramàtica mostra el pas d'una educació primària a una secundària. A la vegada també porta adscrit el previ coneixement de l'escriptura i la cal·ligrafia. Per tant, coneixem amb detall els passos posteriors a aprendre l'escriptura però no el pas inicial, és a dir, el fet d'escriure.

Altrament, a mitjans del segle XX (anys seixanta) apareixen diversos treballs enfocats en el camp de la lingüística, antropologia, la literatura i la història cultural que aprecien els canvis de forma substancial que ha patit l'ús de l'escriptura. (Varela-Rodríguez, 2006)

9 Conclusions

Arribats a aquest punt, és el moment de fer el balanç de tot el seguit d'ítems dels que m'he ocupat en el meu treball. Personalment, la realització d'aquest estat de la qüestió sobre la lectura i l'escriptura, de la seva difusió i circulació a l'Europa mediterrània ha estat útil per indagar en un tema i en un període cronològic que em desperta interès.

En la introducció d'aquest treball exposo tot un seguit de preguntes/qüestions que em van sorgir en començar a fer la recerca. A través de la lectura de treballs de diferents estudiosos de la temàtica, crec que puc dir que els ítems, inicialment exposats, si bé no han estat tots ben aclarits, si he plantejat els problemes que encara queden per a poder investigar profundament molts dels temes dels quals m'he ocupat.

La recerca m'ha permès comprendre que la lectura i l'escriptura, en època medieval, són dos fenòmens deslligats entre si i que aquest fet planteja un primer problema, perquè cal comprendre les diferències amb èpoques més properes i amb l'època actual.

L'activitat intel·lectual de la còpia és la base de la cultura escrita medieval: a través de la còpia s'aprenen les primeres lletres però també és la manera de difondre el pensament. Encara que, el pensament, pot arribar a un nombre, considerablement, reduït de població. Parlo d'un nombre de gent reduït perquè la població alfabetitzada o semi-alfabetitzada podria ser considerada minoria. Tot i això, més enllà dels índexs d'alfabetització, la població amb capacitat lectora era minoritària en comparació a la població que tenia capacitat d'escriure.

He pogut apreciar com al llarg de l'edat mitjana es van tallant amb els patrons lecto-escriptors que procedeixen de l'antiguitat. A poc a poc, es formula tot un seguit de progressos —basats: en espais d'escriptura, espais de còpia, materials per a l'escriptura, reorganització de l'estructura interna de les composicions escrites, etcètera— que van fent que les tècniques intel·lectuals lecto-escriptores siguin, quasi, pràctiques simultànies.

No és en època medieval quan apareix la concepció de lecto-escriptura que tenim en els nostres dies. Tot i això, sí que és en època medieval quan s'aprecia la gènesi de dita concepció. És un període de progrés on va canviant la mentalitat de les persones: es va perdent la importància de l'oralitat i la memòria com a fonts de saber per a cedir-lo a la lectura i l'escriptura.

Tot i això, la peça que dóna sentit a tot l'entrellat de la lecto-escriptura en època medieval és la llengua. He pogut apreciar la importància que té la llengua amb la qual s'escriu. A mesura que les llengües maternes anaven introduint-se en el món de la cultura (o en el món de l'escriptura en general) els nombre de persones entre les quals circula la lectura i/o l'escriptura anava en augment. Les llengües romàniques ofereixen llibertat al lector i/o a l'escrivà o copista, ja que la màxima preocupació que tenen és captar i esbossar les idees. La frontera de l'idioma ja no és un obstacle, el llatí queda reservat com a llengua per a textos d'alta cultura i desapareix de la quotidianitat de la gent comuna i laica (però també de les altes esferes que no dominen la llengua llatina) obrint tot un nou ventall de comunicació. Una comunicació que pot unir a les persones entre elles però també a cada ésser individual amb el seu propi pensament, obre les portes al món exterior i al món interior per parts iguals —de cada persona que domines les tècniques intel·lectuals de la lecto-escriptura—.

Altrament, també he pogut apreciar com les societats modernes intenten “allunyar-se” de les seves predecessores sense adonar-se'n que gràcies a l'acumulació i a la saviesa que ens arriba del passat és com s'aconsegueix el progrés. El motor de l'edat mitjana és l'antiguitat clàssica (els clàssics són la referència llibresca contra la qual lluitaran els fonaments cristians medievals però, a la mateixa vegada, la font de la què es nodriran els intel·lectuals de l'època) per molt que aquesta –l'antiguitat– sigui rebutjada per pagana. A la vegada, tota l'articulació que s'aconsegueix a través de la còpia de llibres a l'època medieval, serà el potent motor que accionarà la revolució llibresca, a través de la invenció de la impremta de Gutenberg, la importància de la qual es percep en l'època moderna.

10 Bibliografia

- Cavallo, G; Chartier, R. (2004). *Historia de la lectura en el mundo occidental*. Madrid: Santillana Ediciones Generales, S.L.
- *Diccionario de la Real Academia de la lengua*. Madrid. Real Academia de la lengua. Edición del Tricentenario, actualització 2019. Recuperat: <https://www.rae.es/recursos/diccionarios>
- Escriure. (1994). En *Gran enciclopèdia catalana* (Vol. 10). Barcelona: Enciclopèdia Catalana S.A., p. 142.
- Gimeno Blay, F. M. (1995). Aprender a escribir en la Península Ibérica: de la Edad Media al Renacimiento. En A. Petrucci; F.M. Gimeno Blay, *Escribir y leer en Occidente*. València: Universitat de València, p.125-144.
- Hamesse, J. (2004). El modelo escolástico de la lectura. En Cavallo, G; Chartier, R. (Ed.), *Historia de la lectura en el mundo occidental*. (2a ed.). Madrid: Santillana Ediciones Generales, S.L., p.179.
- Joseph Jacotot, Jean. (2020), En *Encyclopedia Britannica*. Recuperat: <https://www.britannica.com/>

- Millares Carlo, A. (1983). *Tratado de paleografía española*. (3a ed.) Madrid. Espasa Calpe.
- Llegir. (1994). En *Gran enciclopèdia catalana* (Vol. 14,). Barcelona: Enciclopèdia Catalana S.A., p.30.
- Parkes, M. (2004). La Alta Edad Media. En Cavallo, G.; Chartier, R. (Ed.), *Historia de la lectura en el mundo occidental*. (2a ed.). Madrid: Santillana Ediciones Generales, S.L., p.153-177.
- Petrucci, A. (1999). *Alfabetismo, escritura, sociedad*. Barcelona: Editorial Gedisa.
- Rodríguez Gijón, M. (2013). Dos primeras gramaticas de lenguas vernáculas en los albores de la Europa del siglo XVI: la del español Elio Antonio de Nebrija y la del alemán Valentin Ickelsamer. *eHumanista: Journal of Iberian Studies*(25), p.211-230. Recuperat de: [file:///C:/Users/atira/AppData/Local/Packages/MicrosoftEdge%208wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/Dialnet-DosPrimerasGramaticasDeLenguasVernaculasEnLosAlbor-5552208%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/atira/AppData/Local/Packages/MicrosoftEdge%208wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/Dialnet-DosPrimerasGramaticasDeLenguasVernaculasEnLosAlbor-5552208%20(1).pdf)
- Roura i Güibas, G. (2004). *Beatus de liébana. Códice de Girona. Notas para el estudio del Beatus de Girona*. París: Moleiro Editor S.A.
- Saenger, P. (2004). La lectura en los últimos siglos de la Edad Media. En Cavall, G.; Chartier, R. (Ed.), *Historia de la lectura en el mundo occidental*. (2a ed.,). Madrid: Santillana Ediciones Generales, S.L., p.213-259.
- Varela, M.E. (2006). La oralidad, la cultura escrita y el aprendizaje. N.Jornet; T. Vinyoles; M.M. Rivera (Coordinador.); B. Garí; M.C. García; M.E. Varela,

Relaciones en la historia de la Europa medieval València: Tirant Lo Blanc, p. 345-432.

- (s.d). *Beatus of Liébana. Girona Beatus. "Unique and unrepeatabe first edition, strictly limited to 987 numbered and authenticated copies"*. Recuperat de https://docs.moleiro.com/girona_beatus.pdf